

מן הניגון החסידי אל הזמר היישראלי

הקדמה

בין המוזיקאים והמוזיקולוגים שעלי לארץ-ישראל מראשית המאה העשרים ועד קום המדינה נמצאו מי שהיו מודעים לשכיחותם שללחניםחסידייםברפרטואר השירים העבריים שהתגבש בארץ ישראל, והדבר בא לידי ביטוי במאמרים שכתבו ובמידע שrieben בשירוני שערכו.¹ ברם ספק גדול אם בקרוב החוקרים בני זמננו קיימת מודעות להשפעה של תנუת החסידות על תרבויות ישראל בכלל ועל המוזיקה הישראלית, עממית כאמנותית, ועל התפתחותה במאה העשרים בפרט. לפיכך אין לתמה שעד כה לא נמצא החוקר או המוזיקולוג אשר נתן דעתו לבדוק סוגיה זו קראוי. נתן שחר ייחד לנושא שורות אחדות בעבודת הדוקטור שלו, במסגרת סקירה כללית של תולדות הזמר הארץ-ישראלי, ובחקריו על חלקה של 'קרון קיימת לישראל' בהפעצת הזמר הארץ-ישראלי ברביבם. מאיר נוי הוציא לאור חוברת ובה שירים עבריים המבוססים על שירי יידיש, על מנגינות של יהודי מורה אירופי ועל ניגונים חסידיים לא מעטים – חוברת זו היא פרי מפעלו חיים: קטלוג השירים המוזמירים שפורסמו בעברית וביידיש. ואחרונה אזכיר את העבודה המוסמך של אוכמן שפרן על

¹ ראו למשל: א"צ אידלסון, ספר השירים, ברלין וירושלים טרע"ב; הנ"ל, ספר השירים, ברלין טרפ"ב; הנ"ל, צלייל' הארץ, ברלין טרפ"ב; הנ"ל, 'שירי גן', גנוגו, חוברת א, ירושלים טרע"ט, עמ' 45-46; ש' רוזובסקי, מוזרת הארץ: קובץ זמירות ארץישראליות, ורשה 1929; י' שנברג, שירי ארץישראל, ברלין 1935; מנשה רבינוביץ (רבינא), זמירות לעם, תל-אביב 1930; הנ"ל, השירים לעם בארץ-ישראל, תל-אביב תש"ג, עמ' 14.

רפרטואר השירים שיועד לילדיים ביישובי עמק יזרעאל משנות העשרים עד שנות הארבעים של המאה העשרים, אשר כולל פריטי מידע חיווניים לנושא הנדון.²

מאמר זה הוא אפוא הצעד הראשון למילוי החסר._Atאר בו את הרקע לגלגולם של שירים ולחנים חסידיים עד היותם חלק מרפרטואר השירים העבריים, רפרטואר המכונה ביום בפי חוקרים אחדים בשםות כגון השיר הארץ-ישראל או שירי ארץ-ישראל, ואזכור מלך מהאיסים אשר מילא תפקיד חשוב בתהליכי ההיסטוריה הזאת. ולבסוף יצא מيون חלקי של השירים והלחנים הארץ-ישראלים שזיקתם לרפרטואר החסידי אינה מופתת בספר ואביה מהם מבחר דוגמאות.

על זיקתם של חלוצי העליה השנייה והשלישית לחסידות

יהודים שומרו מצוות מן המגורים השונים של היהדות האורתודוקסית נטלו חלק נכבד בתנועת 'דיבת ציון', בעליית הבולז'ויים ובהקמת המושבות הראשונות בארץ-ישראל במהלך התשע-עשרה.³ יהודים אלה הביאו עמם ניגונים מן המסורות המוזיקליות של הקהילות היהודיות במורשת אירופה, הן של החסידים והן של מתנגדיהם. הניגון החסידי לא היה זר גם לרבים מקרוב נושא דגל הציוויליזציה מבין אנשי העליה השנייה והשלישית שעלו לארץ מروسיה ומפולין במטרה להקים יישובים יהודים חדשים ולסייע קהילות חדשות בעלות צביון חברתי חדש, מנוגד בתכילת לאופייה המסורתית של הקהילה היהודית במזרחה אירופה ולמסגרות של 'הישוב החדש' בארץ-

² ראו: נ' שחר, 'השיר הארץ-ישראלî בשנים 1920-1950: היבטים סוציאומוסיקליים ומוסיקליים', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, 1989; הנ'ל, השיר הארץ-ישראל וקרן קימת לישראל, ירושלים תשנ"ה, וראו להלן, הערות 28, 29; מ' נוי, מעניין המור: השפעתו של הניגון היהודי ממורשת אירופה על החום העברי, [תלאיוב] 1999, וראו להלן, העלה 63. הקטלוג של נוי נמצא בארכיבי הומר ע"ש מאיר נוי במחולקה למוסיקה אשר בכית הספרים הלאומי בירושלים; א' שפר, 'רפרטואר של שירים ליליים בישובים בעמק יזרעאל בין שנות העשרים והארבעים: השתקפות של מגמות אידיאולוגיות מנוגדות', עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל-אביב, 1996, ולהלן,

הערות 9, 35, 32, 31, 23, 11, 36, 38.

³ ראו למשל הערכות אה אורלנטסקי, י' ברנדי, פ' גלבמן, נ' טואציצקי, י'ל פרנק, י"א ציטרון, י' שטאמפר, אצל': ד' תדהר, אנטיקלופדיה של חלוצי היישוב ובנווי, א, תל-אביב 1947, עמ' 50, 120, 128, 220, 224-223, 224-225, 510, וכן על אחד-עשר ראשוני עקרון, שם, עמ' 403-404. על חלוקו של מ"ד שׂוּב' [1854-1938], בן למשפחה רבנית מפודוליה, מייסד אגודה להחכרת עולמים לארץ [1874] ומראשמי המתיישבים ורוכשי האדמות בגליל) ביסוד המושבות ראש-פינה ומשמר הירדן ראו בספר: 'זכורות לבית דוד, ירושלים תשל"ג', עמ' עד-עה, פא, קלג-קלב. על חלוקם של יהודים שומרו מצוות בהקמת המושבה רחובות דאו: א' שטיינ-אשכנזי, 'ראשיתה של רחובות, תר"ן-תר"ס (1900-1890)', קתרדה, 17 (תשורי תש"מ"א), עמ' 156-157, 148, 145-143, 141-140. על חלוקם של אנשי ירושלים מן 'היישוב החדש' ביסוד פרת-תקווה ראו: מ' אליאב, 'יהודה של העליה הראשונה', הנ'ל (עורך), ספר העליה הראשונה, א, ירושלים תשמ"ב, עמ' יא-יג; ר' אהרןסון, 'שלבים בהקמת מושבות העליה הראשונה וההתפתחות', שם, עמ' 25, 35. ראו גם: ז' יעבץ, 'על דבר החינוך לילדי האיכרים הארץ-ישראל', שם, ב, עמ' 159, ותקנות המושבות ראשון-לצ'ין וראש-פינה המכחיבות את אנשי המושבות לחיות כיהודים שומרו מצוות ראו: שם, עמ' 37, סי' לד, לוג, והערה 2; עמ' 47, סי' ל. על הרב קלישר, ממבשרי הציוויליזציה ומי שהניח את הבסיס האידיאולוגי של תנוצות ההתיישבות החדשה בארץ-ישראל ראו: ש' אטנגר ו' ברטל, 'শ' רושי היישוב החדש בארץ-ישראל', שם, א, עמ' 7-8 והערה 20; תדהר, שם, י, עמ' 5088-5084. על המאבקם למען צביוון הדת של המושבות הראשונות ראו: ז' יעבץ, 'פרשת וכורן יעקב', שם, ב, עמ' 201-204; פועל צדק, 'שיד' מתחמק משלחת רבניים', שם, עמ' 297-298; מ"ד שׂוּב', 'מחלוקת לשם שםים', שם, עמ' 311-312.

ישראל.⁴ רבים מן העולים נולדו במשפחות חסידיות או להורים ממוצא חסידי שהתקרבו לרעיון הציוני.⁵ צעירים אלה נחשפו בצעוריהם לצילילי המוזיקה החסידית בהזמנויות שונות: בבתי הכנסת בתפילה שבת וחג, בסעודות המשפחה בשבתו ובחגים, ב'טיש' החסידי (הינו בסעודות שערך האדמו"רים בשבות, בתגים ובימי הזיכרון של הצדיקים) ובארודען שירה וריקוד מובהקים, כגון: התקפות בשמחת תורה, התילולה דרבינו שמעון בר יוחאי בילג בעומר, חנוכת בית הכנסת, ניגוני התווידות אטיים, ניגוני דבקות מדיטטיביים וניגונים בסגנון המרש והולס – ובמיוחד לניגוני השמחה והריקוד המבאים לידי התלבות אקסטטיבית.⁶ ובחתנותם הם התודעו לניגוני הכליזמים, שהם סוג עצמו.⁷

שומריו המסורת בקרבת העולים וגם מי שהתנגדו לשמרתה מסיבות אידאולוגיות לא יכלו או לא רצוי להתנקק מצילילי נוף ילדותם.⁸ בכך הם דמו לרבים אחרים ששמרו על שירים מן האוצר העממי

⁴ לעניין עם יהודי חדש ואדם היהודי חדש: א' אבן-זוהר, 'הצמיחה וההתגבשות של תרבויות מקומית וילידית בארץ-ישראל, 1846-1882', קתדרה, 16 (תמונה תש"ס), עמ' 171. אנשי העלייה השלישית השתמשו בביטויים נוספים זהה: עולם חדש, חברה חדשה, תרבות חדשה, אידאל חדש, בנין חדש ואפיקו דת חדשה. ראו: קהילתנו, קובץ טרפ"ב: הגות, לבטים ומאוויי חלווצים, בעריכת מ' צור, ירושלים תשמ"ח, עמ' 33, 145, 153, 155, 165, 204, רעיון ההתיישבות הקולקטיבית, שהתקבל בחוגו אנשי העלייה השניה כמסגרת לחים חדשים, הביא ליצירת הקבוצה והמושב השיטופי. ראו: ב' חבס (עורכת), ספר העליה השנייה, תל-אביב תש"ז, עמ' 153, 155, 158-156, י' ברין, דגניה, ירושלים תש"ז, עמ' 8-10; ר' פרנקל, 'המניעים האידיאולוגיים בהתחווה של הקבוצה בימי העליה השנייה', קתדרה, 18 (טבת תשמ"א), עמ' 23, 125, 123; שם, 23 (נינן תשמ"ב), עמ' 190-191.

⁵ למצל אהרון טרונקיין, המורה והמתהן של ראש-פינה, נולד בפינסק, ליטא, בשנת 1873, גדל בחצר של חסידות קרלון ועלה לארץ בשנת 1904, ראו: נ' בנו יהודה, אוטוביוגרפיה בשיר וwner, ירושלים 1990, עמ' 22. הסופר שלמה זמת, נולד בפולנסק בשנת 1886 לחסיד גור, ממייסדי 'הפועל הצער' בעירו דוד בז'גורון, עלה ארצה בשנת 1905, ראו: ד' נציגוריין, זכרונות, תל-אביב 1971, עמ' 12-8; ש' זמת, שנה דראונה, תל-אביב תש"ב, עמ' 9, 45, 61. שניאור ולמן רובשובי-שו, לימים נשיא מדינת ישראל, נולד ברוסיה בשנת 1889 והתחנך במשפחה חסידית אשר 'תחלה היה עתה לעבר מיהדות אורתודוקסית לתרבויות אידיאופית', ראו: ע' אילון, הישראלית: מיסדים ובנים, ירושלים 1981, עמ' 17. מאיר יערי, מנהיגיה החשובים של תנויות 'השומר הצער', נולד בשנת 1897 בגליציה למשפחה חסידית, ראו: קהילתנו (לעיל, הערת), 4, עמ' 34. אברהם יערי, הביבליוגרפ והחוקר (נולד 1899, ואחיו יהודה (נולד 1900), מראשוני העולים בעלייה השלישית, גדל בקהילת חסידי דז'קוב בגליציה, עקיבא גוברין (נולד 1902) ואחיו פנחס (נולד 1904), שמילא תפקידים מרכזיים במפא"י, ספגו מן התהוו החסידי והחלוצי במשפחות החסידיות-הציוניות בשפיקוב אשר באוקראינה, ראו: פ' גוברין, היינו כהלומים, ירושלים [בדפוס], עמ' 27 ואילך, במיוחד עמ' 44-43, 53-51, 35. על צעירים מרכע חסידי שהצטרכו לארגוני הנוער בגליציה, בפולין הקונגרסאית ובאוקראינה לפני 1920, ועל תרומתם להתיישבות בימי העלייה השלישית ראו: קהילתנו (שם), עמ' 1; י' ארו (עורך), ספר העליה השלישית, תל-אביב תשכ"ד, עמ' 542-541.

⁶ להבדלים שבין ניגוני השמחה לניגוני הריקוד ופריטים על יתר הסוגים ראו: Y. Mazor & E. Seroussi, 'Towards a Hasidic Lexicon of Music', *Orbis Musicae*, 10 (1990-1991), pp. 118-143

⁷ ראו: י' מזור, מסורת הכליזמים הארץ-ישראלית, ירושלים תש"ס, עמ' 1.ב. ושפעתם של שירי העם בשפת יידיש על הומר העברי היא סוגיה חרואה לדין נפרד. ראו למשל: ג'י (לעיל, הערת 2); ג' פלאם, 'השיר היידי ושילובו בשיר הישראלי', או: מדובר נעלם Shir haahava? ', י' ברטל (עורך), העגלה המלאה: מהה ועשרות שנות תרבות ישראל, ירושלים תשס"ב, עמ' 251-260; י' מזור, 'סילמן ושריו' בראשית התקופה', ע' בסוק (עורך), ר' כולה, פ' כולה: משירי קדיש יהודה סילמן (חברת מצורפת לחקליטו), ירושלים 2001, עמ' 1-9. להלן נזכרם בມידת האורך שירים עבריים שהוברו ללחנים של שרוי יידיים. ראו להלן, בהערה הבא, ובגוף המאמר סמוך להערות 39-35.

⁸ חלוקם של החסידים בעליות השנייה והשלישית היא סוגיה שטרם מוצחתה. נזכיר כאן כדוגמא עוד שניים: ר' שמחה

הוּא בגרסאותיהם הלוויות, עד שטרח מי שטרח להתחאים ללחניהם מילים עבריות.⁹ נמצא כי גם אלה אשר יצאו ביד רמה נגד כל מה שטימל בעיניהם את ההברה היהודית הגלותית, נזקקו דווקא לגורסה דינקota המוזיקלית, היינו לנגינה החסידית, בכוام לבטא את רחשי לבם בזמרה ובריקוד. יתר על כן, כאשר נמצאו במושבות, בקבוצות העבודה ובגרעיני ההתיישבות צעירים מוזיקליים מרקע חסידי, היו הם נוטני התון והמובילים בשירה ובריקודים בעבריים אחרי שעות העבודה.¹⁰ ככל היו אברם הרצפלד בפתח-תקווה ובביקורי התוכפים בקיובצי העמקים, אהרון טורקניץ בראש-פינה, מאיר עירי (לימים מנהיגת של מפ"ם) במרחבה,¹¹ יהודה יערוי, הסופר לעתיד, ותבורי אלכסנדר אורי (אשר נטש את חבריו

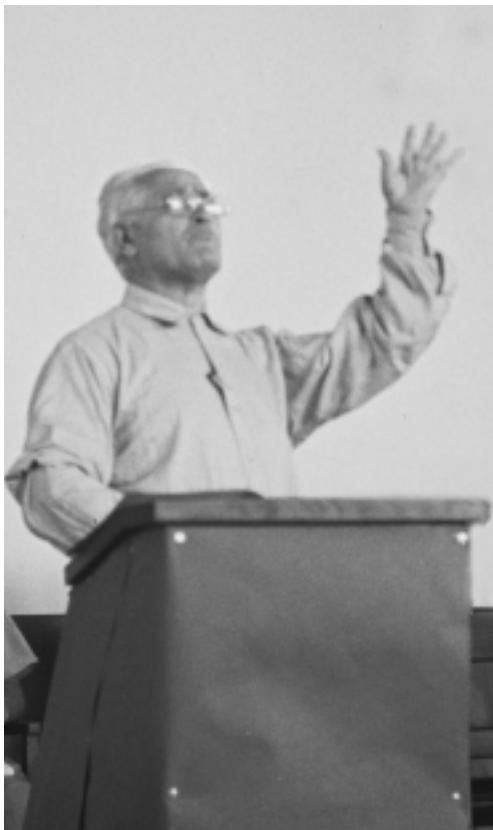
אלכסנדר אורי
כחוליך וכחישיד

אייזיק, מחסידי גור בפולונסק, מייסדה של אגודה 'חובבי ציון' בפולונסק ולימים מוכיר הוועד של כפר-יסבא (ראו: ד' בניגוין, זכרונות, תל-אביב 1971, עמ' 5); דוד סולקין, חסיד כפרי מאיזור ניקולאייב שבאוקראינה, שעלה עם משפחתו בשנת 1923 והשתקע בתל-אביב. יחד עם תשעת בניו ובנותיו נzag לפתח את סעודת השבת בניגונים חסידיים. בהמשך גם שרשו Shirim ושירים עבריים. ילדו, הגם שלא הקפיד על כל קווים המצוות, העבירו לצאצאיהם את הניגונים החסידיים שוכרו. מפי נכחדתו – הרצליה ר', בריאין לא מוקלט בשנת 2003.

ראו: אוֹן (לעיל, הערה 5, עמ' 399, 405, 822, 799, 690, 845-843, 22, 29-25, 38, 38, ודוגמאות בעמ' 69-73. על שירותים שננדפסו במיל העליה והאשונה והשניה בארץ ובו"ל ובם שירותים בידיש, בגרמנית ובפולנית ותרגומים של שירותים כגון אלה, על תמלילים עבריים שהוחדרו בהתאם לשורות דומות, ועל יזמתם של מורים וגננות בחותם הוה בתקופות הנזוכרות ראו בעבודות הדוקטור של שחור (לעיל, הערה 2, עמ' 43, 45, 48-47, 54-50, 59-58, 65-62, 1880) וכור את השיר 'כאשר חווילים חווים למולדת', שהוחר ללחן של שיר גומני, ואת 'הו ארי ארי מולדת', שהוחר ליבשיצקי ללחן שודי ניאין מוקלט, הקליט א' הרציג, ירושלים, 8 במאי 1970, הפונטיקה הלאומית, YC 217/28-29. שפירות רשם שירותים כאלה באסופה משירי העליה והשניה, ראו: ש' שפירא (עורך), משירי העליה והשניה, תל-אביב תש"ה, המפוזרים שבhem: 'וואשו אחים חושא', 'נטיש צללים', 'אננו עולם ושרים', 'מכורתי' (שלחניהם סלוויים), וכן: 'יללה יולדתי', 'פ' צולה' ו'שם שועלם יש', שהוחר סילמן לפי שירותים אחרים; להלן שירי יידיש וראו: בן-יהודה (לעיל, הערה 5, עמ' 35-34; מזור, סילמן (לעיל, הערה 7, עמ' 4, 8, 9; נוי (לעיל, הערה 2, מס' 20, 31, אריה אורי, מנשה חראל, גليلת סלמן ואחותה ציפורה והרצליה ר', שהתנקטו בארץ, הוכרו שירותים נוספים בידיש, ברוסית, באוקראינית וביצ'ית שהושרו בשפת המקור או שתורגמו לעברית, רוא ראיונות מן השנים 1990-1996).

הfonotika הלאומית, Y 5586, Y 5588, Y 5788, Y 5829, Y 5837/26, Y 5853-4, Y 5909, Y 6138, Y 6317, החולצים שרשו גם בזומנים אחרים: בתהילות תגניות, בזאתם לעובד ובשובם מהעבודה, במסיבות ובארותות הגיגיות, שהיו נדירות, ואפלו בשעות העבודה, ראו: חבס (לעיל, הערה 4, עמ' 24, 29, 565, 542, 540-539, 450; ברץ (לעיל, הערה 4, עמ' 24, 29. חלוצי העליה השילשית שרשו גם בדרכם ארצה ובקבളות פנים לעולים, ראו למשל: אוֹן (לעיל, הערה 5, עמ' 180, 229, 255, 259, 269; וכן שרשו בכלל אוֹריאו שהיתה בו עיליה לשמה – חנוכת אוחל, DIG מוצלח, שלוש הצנוגיות הראשונות מגן הירק, החריש הראשון, הורעה הראשונה ואפלו בבנייתה של מקלחת חדשה, ראו: גוברין (לעיל, הערה 5, עמ' 309, 353, 363-362, 368-366. לא בכדי קרא יהודה עירי לעליה וו שם עליה שירית, ראו: אוֹן (שם), עמ' 890, 888. אך הרבה עדויות על שירה נוגעת לשעות הערב, ובכך ייחודן. רוא גם שפירא (לעיל, הערה 9, עמ' 2.

לדעת שפין יש בכך סתירה למשנתו האידיאולוגית, ראו: שפין (לעיל, הערה 2, עמ' 25.

아버ם הרצפלד
צילום: זולפן קלגרו, 1946

ושב להיות חסיד) בקבוצות העבודה בעמק יזרעאל, בתייניה עילית ובקיבוץ בית-אלפא, שמואל בנ-זורה (גורביין) בעין-חרוד, עקיבא ופנחס גוביין בתל-יוסף, בעין-חרוד ובגדוד העבודה בירושלים, שרגא שפייר בקבוצת 'עין הקורא' (שבודה בחוות ראשון לציון) ומאותר יותר בקיבוץ שער-הגולן, אהרן זיגמן בקבוצת 'השדה' (אף היא בראשון לציון) ואחריו כן בשדה נחום וביפעת¹² ועוד רבים אחרים שפעלו במוסדות החינוך, בקבוצות העבודה ובקומונות שניסדו במושבות ובערים הגדלות. לאלה יש להוסיף אמנים צעירים כנהנה רוביניאן ואברהם בן-יוסף שהביאו לתיאטרון העברי בראשיתו את 'ניגוני בית-אבא', בלשונו של בן-יוסף.¹³

מכולם ראוי לציון אברהם הרצפלד, מאנשי המופת של העלייה השנייה. הוא נולד בשנת 1891 בסטבישץ' שבאוקראינה. מילדותו ניחן בקול ערבי, ובתקופת לימודיו בישיבת תלז נבחר לויעד הבחורים, שארגן בין השאר את ההגינות בחול המועד פשת ובחול המועד סוכות בישיבה, הציגות שהרצפלד הצטיין בהן בזמרתו ובריקודיו. מאוחר יותר שימש כמשורר במקהלו של החון החסידי ניסן (ניסע) בעלזuer. בשנת 1914 עלה לארץ-ישראל. מימי עבודתו הראשונית בפרדס בפתח-תקווה הוא נzag לשיר בשעת העבודה, וכבר בשנותיו הראשונות בארץ ארגן עברו כל הפועלים שעבדו במושבה את סדר הפשת וגם נצח על השירה.¹⁴ במהלך פעילותו

הציבורית בארץ ומחוצה לה, בכל מקום שבו היה – הייתה שירה. גם בנאומיו חוצבי הלהבות נzag לשלב ניגונים חסידיים ושירים עבריים. ולא שבת ממנהגו גם בימי המאבק בפורעים העربים,

12 ראו: קתולינו (לעיל, הערה 4, עמ' 7, 56, 94, 288; 'مبית אלפא עד רחמסטריווקה: סיפורו המהmem של ר' אלכסנדר אורין', השבוע של משפחה: שבועון הבית היהודי, 6 (תשנ"א), עמ' 22-20, על אנשי בתייניה עילית, על התארגנויות בקיבוץ'A של 'השומר הצעיר' ועל הקמת בית-אלפא ראו: קתולינו (שם), עמ' 5-7. יהודיה עירני ניכון מילדותו בקול ערבי אף השתתף במ珂לה החסידית שחצר הרב מדי'קוב, ראיונות לא מוקלטים משנת 1979; יפהעט, עליון הקבוצה, ב' בשבט תשל"ז, עמ' 3-7. הדוגמה של זיגמן (עליה ארצת בשנת 1930) מורה על מרכזיותם של צעירים ממוצא חסידי גם בעליות המאהורות ועל השפעתם עד ימינו אלה.

13 מקצת הפרטים נאספו בראיונות מוקלטים: בנ-זורה, שהיה בן של בעל תפילה מהחסדי חב"ד, דואין בשנת 1965; האחים גוביין, שבסם, יצחק יצחק חי בחצר הרב מרדכי טברסקי, נוצר לשושלת טרנוביל, דואינו בשנת 1973 ושפייר רואין בשנת 1991, הפונוטיקה הלאומית, הפונוטיקה הלאומית, YC 2942-4, YC 5899, YC 801, Y 286, Y 7, ומקצת הפרטים נאספו בראיונות לא מוקלטים. בנ-זורה העיד שבקבוצתו היו ניגונים חסידיים למכביר וביעיר ניגון ריקוד ללא מילים. כדי להבדיל ביןיהם הדבקו להם כינויים כגון: ניגון הוותיקים, הרצל אל, הרצל ב, הרצל ג וכו'. פנחס גוביין סייר כי חביבו בעין-חרוד הטילו עליו בכל פעם שיצא לירושלים, לבקר את משפתחו בחגים, ללמדו שם ניגונים חסידיים חדשים, במיוחד מהקפות שמחת תורה, ולתבאים אליהם לקיבוץ. ראו: פ' גוביין, 'מצה זו שאנו אוכלים', דימוי, 12 (חורף תש"ז), עמ' 12; והל (לעיל, העלה 5), עמ' 397.

14 ראו: ש' קושניר, שדות ולב: פרקים בדרך חייו ופעלו של אברהם הרצפלד, תל-אביב תשכ"ב, עמ' 14, 17, 30-31, 87-86, 105-104.

בביקורתו אצל אסירים המתחתרת בכלל עכו, ואפילו כשביקר את ידידו החולים.¹⁵ לא ייפלא אפוא שכמה ניגונים ושירים נודעו בשם 'ניגון הרצפלד' או 'שיר של הרצפלד'.¹⁶ אך לא רק העולים הביאו את ניגוני החסידים אל גרעיני ההתיישבות. צעירים מילידי הארץ אשר מאסו במסגרות הקהילתיות של 'היישוב הישן', ושהצטרכו לקבוצות העבודה ולמקומי היישובים החדשים מסוף המאה התשע-עשרה עד ראיית ימי המנדט הבריטי, חיוκו את העולים במנגנון לזרם ניגונים חסידיים. לעניין זה החובה במיוחד עדותו של עקיבא ברילנט, מראשי חסידות בויאן בירושלים. ברילנט סיפר כי בין מייסדי קריית-ענבים בשנת 1920 היו 'קאליקע קינדרער', היינו בני נימן של הקהילה החסידית בירושלים שיצאו לתרבות. בעורתו של ברילנט איתרתית ארבעה ניגונים של חסידות סדיgorה, שושלת האב של חסידות בויאן, שהושרו בקהילת בויאן בירושלים, ושתיו לשירים ישראליים. שניים מהם, 'הבה נגילה' ו'זמר זמר לך',¹⁷ נעשו פופולריים כל כך בחברה הציונית עד שהחסידים הפסיקו

לשיר אותם בתגובה על הוצאהם מן הקודש אל החול.¹⁸

את השיר 'הבה נגילה' חיבר המוזיקאי והמורה אברהם צבי אידלסון, לימים אבי המחקר המודרני של המוזיקה היהודית; הוא כתב את מילותיו לניגון ששמע בירושלים ורשם בשנת 1915.

49. הבה נגילה!

לכ' ילדים צפורה
תחרוטונית פאות א. בבר
תרילין

בגילה

הבה נגילה!
הבה נגילה!
הבה נגילה!
הבה נגילה!

ספרו של אידלסון:
שם לו לב לתבנית
כתיבת התווים
מימין לשמאן

15 שם, עמ' 152-153, 281, 285-283, 291, 319-317; א' מאירוביץ, כומר הנודד: נעימות הרצפלד, תל-אביב תשלה"ח, עמ' 11, 52, 57, 61, 71, 74, 76, 77-78.

16 ראו למשל: קושניר (שם), עמ' 297, 322; לפि האחים גוברין ניגון רוזין הידוע ('זמר זמר') הניגון החסידי בפי החסידים [תקליטו], ירושלים תשס"ה, מס' 1) נמנה עם אחד הניגונים של הרצפלד, ריאיון עם האחים גוברין, הקליטה מ' גוברין, ירושלים, 8 בספטמבר 1973, הפונטיקה הלאומית, Y. 801/12.

17 טרם מצאתי עדות נוספת בנושא התומכת בכך שהלחן של 'זמר זמר לך' אף הוא חסידי, שכן בשירוניהם הוא נרשם כילען עממי, אך מהנתנות המוזיקלי אני למד על סמנים מסווגים לו ולניגוני ריקוד חסידיים.

18 ישראל בוימל, אף הוא חסידי בויאן, הוסיף בראינונות לא מוקלטמים בשנת תשס"ד כי (א) הניגון של 'הבה נגילה' נשמר עד היום בפי חסידי סקוירא באורה"ב לניגון להקפות שמחת תורה; (ב) חסידי טשרוטקוב הפסיקו לשיר אחד

כעבור שנים אחדות הציג את השיר כדוגמה לדרך שבה נוצר 'שיר עם פופולרי' או 'של Lager פלטינאי', היינו ארץ-ישראל. הוא סיפר כי בשנת 1918 הוא חיפש 'מנגינה עממית' עבור הופעה של המקהלה המעורבת שלו בירושלים 'שתוכל להיות ל"של Lager"'. בחרתו נפלה על הניגון הנזכר, לו חיבר טקסט עברי ועיבד אותו לאربעה קולות. המקהלה והקהל קיבלו את השיר בהפעלה. למחות היום שרוחו בחוץות ירושלים, ובזמן קצר הוא התפשט ברחבי הארץ וממנה אל כל העולם היהודי.¹⁹

ברפרטואר החסידי יש כאמור ניגונים מסווגים שונים. ניגונים חסידיים רבים מושרים ללא מילוי או שם מותאים לפי הצורך לטקסטים שונים. לעומתם יש ניגונים המושרים תמיד למילוט טקסט אחד. אנשי העלייה השנייה והשלישית אימצו ניגונים משני הסוגים – עם טקסט וללא טקסט.²⁰ כמו כן נמצאו חלוצים אשר חיברו מילים חדשות לניגונים ידועים.²¹

הLAGיטימציה שהעניקו החלוצים לאימוץ הניגונים החסידיים תרמה ללא ספק להתחפשותם במוסדות החינוך ובתנויות הנוער. עוזא כדורי, ליד 1914 ומוטיקי' לג'ון הצופים' היישומי ותנעת הנוער 'מחנות העולים', סיפר על מורים בבתי ספרו שלמדו שרים שהיה מבוססים על ניגונים חסידיים. המפורטים שביהם הוא שיר של שם טוב בן יוסף פלקירה אם איד כמו סלע', אשר הותאם ללחנו של הניגון החסידי 'ותיגלה ותראה מלכותך עליינו', ואשר היה לאחד השירים האהובים ביותר בתנאות 'מחנות העולים' ובכפר הנוער 'בן שמן'.²² במסגרת 'החותם', שנוסף בשנות העשרים

מן ניגונים מסווגים אופייניים מתוך 'התקופה', סדרgorה וטשורטקוב נסדו על ידי שני בנימ של ר' ישראל מרווין. לעומת זאת סקוירה, אשר לה קשייה חיתון עם בית רוזין, היא שושלת בת של טשרנוביל.

19 ראו: א' אידלסון, אוצר ניגינות ישראל, לipytsig 1932, ט, עמ' XXIX (עמ' XX מהדורות הגernelת, לipytsig 1932); התיאורים במודורות השונות נבדלים והזוהה בבניו ובפריטים אחרים, כגון: 'ארדי ייטס ספוריים שרואו את השיר לא רק ברחובות ירושלים אלא בכל פלטיננה'; רוסאות השיר ראו: שם, מס' 716; י, מס' 155; בעיוד לבקהלה הוא נרשם במבנה א-ב-ג-א-ב, ראו: אידלסון, ספר השירים, תרפס' ב (לעליל, הערה 1, עמ' 165-164). וכן נרשם אצל: M. Nathanson, *Manginot Shireynu*, New York 1939, p. 15; (לעליל, הערה 2, עמ' 240, מס' 109. פריטים שונים משנות השבעים ואילך באזורי-'הברית' מייחסים את המילים למשה תנzon, תלמידו של אידלסון בבית הספר 'למל' בירושלים, שחיבר אותן בהיותו נער בן שתים-עשרה או יותר (לפי גרסאות שונות), Sh. Feinberg, *Song without Words*, New York 1972, pp. 2, 12-13; idem, *Hava Nagila*, New York 1988, pp. 11-19; F. Manushkin, *Come, Let Us Be Joyful: The Story of Hava Nagila*, New York 2000, pp. 31-32. הדוגמאות לכך רבות. עם המפריטים שנבנונו נאצ'רן שאמצ'ו ניגנים 'הנני מוכן ומומן', 'יהיא שעמדה', 'ויתה לבנו'. מן הניגונים החסידיים חסר הטקסט אזכיר את אלה שבעליה השניה שרואו אותם ברכודו ההורה והרונדו (ראו: שפירה [לעליל, הערה 9], מס' 90, 102, 99, 93, 91, 104) ראו גם: צ' פרידהבר, 'עדויות לריקוד ההורה בקרב חולצ'י העלייה השנייה והשלישית', מהקרי ירושלים בפולקלור יהודי, טז (תשנ"ד), עמ' 114.

20 למשל ארצת עליינו' של שמואל נבון (ראו על שיר זה להלן, הערה 74 וליד הערה 112) ויסבו סובו המעלג הגברי, שחיבר עקיבא גוברין בירושלים בהיותו מוחסן עבודה (הפונטיקה הלאומית 801/11). מיכל גוברין, שערכה את הריאון, הוסיפה שקיבא חיבר לניגון חסידי נסוף 'חרוזים וציאלייטים' אך אלה אבדו.

21 ראיונות עם עוזא כדורי, 28 במאי 1990, הפונטיקה הלאומית, 5741/69, י, ומהשה קדם, בוגר בית הספר החקלאי 'בן שמן', ירושלים, 16 באפריל 1997, הפונטיקה הלאומית, 6374/33. חנה בריך, חניכת 'מחנות העולים', למדת את השיר מפי דוד זכאי (ווכוביצקי, נולד 1886), איש העלייה השנייה, ריאון, תל-אביב, 11 ביוני 1990, הפונטיקה הלאומית, 5796/20. ראו להלן: תוכום, מס' 6, 'אם איד', לפי ריבנא, זמרות לעם (לעליל, הערה 1), עמ' 6; הניגון יתגלח ותראה מלכותך עליינו' ראו שם לפי א' הייזו ו' מזר, אזכיר החסידות: 101 ניגוני חסידיים³, ירושלים תשס"א, מס' 65. כדורי הזכיר גם את השיר 'מי יגור באלהל', המכמן של 'לגיון הצופים' הירושלמי בשנות העשרים ולימים משירי תננות הנוער 'מחנות העולים'. ראו הריאון הנ"ל, 5741/7, י, וראיון

11
שמחה בחג

ת-מַח-שׁוֹן ת-יִיָּה-וּ דְגַתְבָּת-מַח-שׁוֹן ת-מַח-שׁוֹן ת-יִיָּה-וּ דְגַתְבָּת-מַח-שׁוֹן

בגימנסיה 'הרצליה' ביזמותו של ברוך בן-יוחודה עברו תלמידי הכיתות העליונות, שרוא ניגונים חסידיים רבים בהתקנויות של לילות השבת, שבחן השתתפו גם תלמידות הסמינר למורות על שם לוינסקי.²³ נעדרים ונגרות בתנועות הנוער הארץ-ישראליות שבאו מכתים בעלי זיקה לחברת החסידית, הביאו לתנועות הניגונים ששמעו בבית ללא שחשו לאגדתיותם.²⁴ יתר על כן, בתנועות נוער מסוימות עברו הניגונים החסידיים תהליך של קנגוניזציה. בתנועת 'מחנות העולים' למשל, תנועת נוער שנוסדה מאיחודם של 'לגיון הצופים' הירושלמי וה'חוגים',²⁵ שרוא בהתקנויות

בירושלים, 5 בנובמבר 1997, ההקלטה באוסף המחבר. הלחן של השיר מבוסס על הגרסה החב"דית של הניגון החסידי 'שמחה בחג', ראו: תוכים, מס' 1, לפ' שנברג (לעיל, העלה 1), עמ' 156; הניגון לפ' ש' זלמנוב, ספר הניגונים², כפר חב"ד תש"ם, מס' 228. על 'לגיון הצופים' הירושלמי, מייסדו ד"ר משה דוד שובה והתפלגותם מ'הסתדרות הצופים' ראו: י' כפכפי, שנות מחנות העולים, תל-אביב תש"ה, עמ' 140-148, 157-170.

²³ ר' לבנה, הקונצרטינה שלי – שלכם, (חוברת בהוצאתה המחברת), גבע תשנ"ב, עמ' 1; ראיין עם רבקה לבנה, חnicת תנועת ה'צופים', 30 בדצמבר 1992, הפנווניטה הלאומית, 5968 Y וראיונות נוספים משנות התשעים באוסף המחבר. וראו: שפן (לעיל, העלה 2), עמ' 41. אישור לכך שמעתי מפי הסופרת יממה איבודר-טשרנוביץ, שלמדה בגימנסיה 'הרצליה' והיתה חברה ה'חוג הקון', השכבה הראשונה של 'ה'חוגים', וכשהעבירה עם משפחתה לירושלים ה策רפה לתנועת ה'צופים', ראיונות לא מוקלטים בשנים 1992-1994. לבנה הייתה מורה בקיבוצי עמק יזרעאל משנת 1930 ואילך, נודעה בכינוי 'המורה עם הקונצרטינה' בഗל מנהגה לפתיחת כל שיעור בשיר כשהיא מלהה את השירה בಗינה בקונצרטינה, ובאותה תקופה לימדה גם שירים חסידיים, ראו: שפן (שם), עמ' 100-101.

²⁴ חנה בריק (חnicת תנועת 'מחנות העולים') בריאין משנת 1990, הפנווניטה הלאומית, 5796 Y. לעומתם שירי העם בשפת יידיש סימלו את תרבות הגולה, ולפיכך נדרשו בתקיפות.

²⁵ ראו: ח' אורמיאן, 'נעර, תנועת-', א"ע, כה, טור 247; כפכפי (לעיל, העלה 22), עמ' 209-219; ש' בכר, 'המחנות העולים: תנועת הנוער הלומד', מ' נאור (עורק), תנועות הנוער, 1920-1960 (עדן, 13), ירושלים 1989, עמ' 51-52. סיפורי של האיחוד בא ידי ביטויים גם בשיר 'ה'חוגים' וה'לגיון' התאחדו עשיוי, ראו: כפכפי (שם), עמ' 253; ובפנווניטה הלאומית, 5752/57, Y 5741/1,7.

Moderato

ט' מי יגור באהלך

של ליל שבת ניגונים חסידיים עם מילים ולא מילים וכן 'שירים דתיים' מקורות שונים; כל אלה כונו במרוצת השנים בפי חבוי התגנואה 'שירים חסידיים' או 'שירי שבת'.²⁶ הפופולריות של הניגונים החסידיים באה לידי ביתוי גם בשירונים שראו אור בראשית המאה העשרים ובא Sofot של שירי העליה השנייה והשלישית. שונים אלה, שאמרוים היו להציג את מיטב השיר העברי,²⁷ כללו לא מעט ניגונים חסידיים, עם מילים או ללא מילים. חלק מהם רוכזו במדורים כגון 'שירים דתיים', 'ניגונים חסידיים', 'הורות ארץ-ישראליות' ו'מחולות', ואחרים שולבו במדורים שונים בלווית הציון 'לען עמי'. החשובים שבהם הם שני 'ספרי השירים' של אידלסון, אשר ראו אור בשנים 1912 ו-1922, 'מוזמת הארץ' של שלמה רוזובסקי, השironון של יעקב שנברג 'שירי ארין ישראל' והאסופה של שמואל שפירא 'משיריה העליה השנייה'. מבדיקת השירונים עולה כי עשרים ושבעה לחנים בשironון של אידלסון משנת 1922, עשרים וחמש לחנים בשironון של רוזובסקי ועשרים וחמש לחנים בשironון של שנברג נרשמו או זהה לניגונים חסידיים. באסופה של שפירא זהה שלושים וארבעה לחנים בשironון של שנברג נרשמו או זהה לניגונים חסידיים.²⁸ ארבעת

26 כך כינו את השירים מנשה הריאל וחבריו שהיו חניכי 'מחנות העולים', הקלטה משנת 1990, הפונוגרפיה הלאומית, 5752/1-28. בריך (לעיל, הערה 24) ذקרה חמישה ניגונים חסידיים שראו בתגנואה (8) י, אך רק שלושה מהם זהה בזעאות כחסידיים. חשוב לציין שלפחות שנים מהניגונים חסרי הטקסט שראו הריאל וחבריו היו שגורירים בפי האחים החלוץ עקיבא ופנחס גברון (הפונוגרפיה הלאומית, 801/1, 10, CYC). המונח 'שירים חסידיים' שימש בפי מדענים נוספים כולל ניגוני ליזמרין, שירים בידיש, ואפילו פרודיות על נימות חסידות. גם המונח 'שירי שבת' שימש בפי מדענים שונים אך טרם הובחר אם הוא נדרך תמיד לשירים חסידיים'.

27 ראו: שנברג (לעיל, הערה 1); שפירא (לעיל, הערה 9), בהקדמות העורכיות בפתחי השירונים.

28 וכבר עמד על כך שחר בעבודת הדוקטור שלו (לעיל, הערה 2), עמ' 70-72.

השירונים כוללים עשרה לחנים נוספים אשר ללחניהם זיקה כלשהי ללחנים חסידיים ידועים. אצל שנברג למשל מצויים כחמיישים לחנים כאלה, ואצל שפירה מצאי שולשים ואחד לחנים עם זיקה זואת.²⁹

לדברי חוקרי התרבות הישראלית שאפו החלוצים להתנקן מן התרבות היהודית הגלותית וליצור תרבויות חולפת, חלק מתהילך 'יצירת עם יהודי חדש ואדם חדש בארץ-ישראל'.³⁰ על רקע המגמה זאת מובנת התביעה שרפטורואר השירים הארץ-ישראלית החדש יתרום את חלקו להגשמה מטרות אידיאולוגיות: היה עליו לחת ביטוי זהות החדשת של תושבי הארץ ולסגןן החיים החדש של הפועל העברי מוה ושל ילדי הגן מוה, ולתמור בהתמימות ערבי החולציות, הלאומיות והסוציאליות ובחינת השפה העברית.³¹ אולם היו גם מי שהשלימו עם חוסר היכולת לנתק ככליל את החוטם המקשר למורשת האבות, ושהזהרו מפני נתק שכוה, ובכך המליצו לשמר על ערכי התרבות האוניוריסטיים.³² במבואות של השירונים שהזכרת ושל שירונים אחרים באה לידי ביטוי המגמה של המשיכויות התרבותית. שנברג, אשר נסחף אחורי לאידיאולוגיה של 'האדם החדש', רוח היצירה החדש' וה'הוו החדש', האמין כי חזוק 'הרגש הלאומי' יהיה בין בשירים וריקודים חלוציים ובין בשירי תפילה.

²⁹ מכאן עולה כי לא את כל הלחנים שערכו השירונים סימנו כחסידיים זיהתי כחסידיים. ולעומת זאת מצאי כי הלחנים שסומנו כעממיים שייכים לדרפטורואר החסידי. פרטם נוספים על הלחנים רוא להלן. על השירון של רוזובסקי רוא בחוברת של שחר (לעיל, הערה 2, עמ' 11-18). לפי שחר יש בשירון עשרים ושמונה ניגונים חסידיים, רוא: שם, עמ' 17. אני מצאי בו עשרים וחמש ניגונים חסידיים ושרה שהם יעובדים של ניגונים כאלה.

³⁰ רואו: אבן-זוהר (לעיל, הערה 4), עמ' 171; ג' אופז, 'ארבעה מיסדים ומנהיגים: מחוללי התנועות הקיבוציות בעמק', מ' גאור (עורך), עמק יזרעאל, 1900-1967 (עידן, 17), ירושלים תשנ"ג, עמ' 157; י' שביט, 'הרבוד התרבותי ההסר ומילויו: בין 'תרבות עממית רשמית' ל'תרבות עממית לאדרשטי' בתרבות העברית הלאומית בארץ-ישראל', ב' קדר (עורך), התרבות העממית: קובץ מחקרים, ירושלים תשנ"ז, עמ' 328-327.

³¹ רואו: Hirshberg, *Music in the Jewish Community in Palestine 1880-1948*, New York 1995, pp. 90, 146. אחד המנהיגים של המגמה הזאת היה המלחין והמහנך בנימין עומר (חטול), שהצטרך לקיבוץ משמר-העמק; עומר האמין בכוחה של המזיקה לעצב את פניו הדור על פי הערכם של החברה החלוצית, ובכך לתמוך במטרות הכלליות של החינוך, שיעירן הקמת דור של פועלים עבריים בעלי הכרה לאומית וסוציאליסטית. בהתאם לכך קבע את חממת התהומות שבהם יכול החינוך המזוקני להשפיע: בחברתי, תיבנק האופי, החיבור לאידיאולוגיה, הלימודים במסדות החינוך והפסיולוגיה. רואו: שפרן (לעיל, הערה 2), עמ' 9, 11, 15, 44-45.

³² רואו: שפרן (שם), עמ' 16-18, ושם ציטוט מדברי חברי מכינרת, עין-הברץ ועין-שמר. בקשר החלוצים עצם היו רבים שדגלו בטיפוח התרבות הכללית והמוניקה הקלסית. חברו אליהם המלחין שלום פוסטולסקי והמහנך משה כרמי בעין-חרוד, המזוקני ארנסט הרבין בבית-ההשיטה ובמידה מסוימת גם בנימין עומר, רואו: שם, עמ' 18, 21, 27-29, 35-37, 39-40, 42-49. דוגמה נוספת לווייזל שירי יidisש בכיסים לומר עברי חדש הוא מעלול של סילמן, רוא להלן, ליד הערה 39, ולעיל, הערה 9. שביט הסביר תופעות אלה בתחום הבלתי הrisk שהרגשו רבים כתגובה מהתהבות והניתוק מהתרבויות הדתיות על רבדיה העממיים, רואו: שביט, (לעיל, הערה 30), עמ' 341.

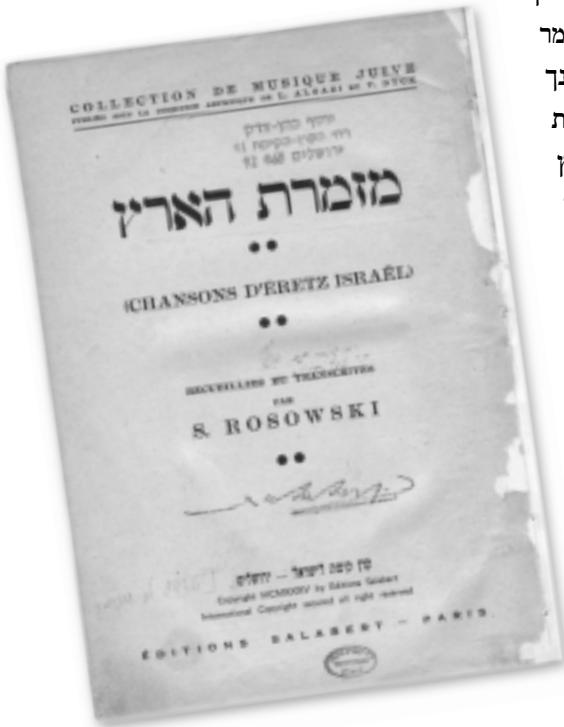
שער שירונו של
ספריא שהובאו בו
שירים חסידיים
בשל הדבקות
וההתלהבות
שבהם' (ואו להלן
עמ' 106)

בין בנעימות נוגות של הגולה [...] בין בניגונים נלהבים של ריקוד חסידי. בכל אלה משתקף רוחו ואופיו המזוהה עמו [...] וככה נעתשת הנגינה למקור של לאומיות יהודית.³³

חיפוש שביל הזהב בין שתי המגמות – יצירת תרבות מוזיקלית חדשה והישגנות על המורשת המוזיקלית של העם היהודי – היה נחלתם של מהנכדים ומוזיקאים במגונים שונים של החברה החדשה, עם גננו אידלסון, שפעל בירושלים, וחיים בוגרשוב, מנהל גימנסיה 'הרצליה' בתל-אביב, שהיה

מן המאמינים ביצירת ערכיים חדשים על יסוד ערכי העבר, ומכאן העדצתו לשירי חנינה קריצ'בקסקי, שכולם הם 'פיוט תפלה זומר חסידי מעובדים בהרמונייה וצורה משוכלה'.³⁵ אףלו המהנגן בנימין עומר, חבר קיבוץ משמר-העמק, אשר שלל מכל ויכול את השימוש בשירה יידיש, הספוגה בהרגשת הרפיון המוחלט המציצן אלינו מכל צליל', ועל כן אינה מומלצת לדור עברי חולוצי אשר [...] שני נורחות היו בא מtower מהאה נמרצת לדיפין האמור', אףלו הוא מצא במוזיקה החסידית 'ניבים מקוריים', ולפיכך האמין ביכולתה 'ללא תפקיד ביצירה המקורית בארץ'.³⁶

לעתים ניכר המאבק בין מגמת ההידוש למגמת ההמשכויות על ציר הזמן. שפן עמדה על תופעה זו בקיבוצי 'השומר הצער' בעמק יזרעאל – משמר-העמק ומרחבייה. בראשית ההתיישבות בעמק היו ניגונים חסידיים ושירים יידיש שגורים בפייהם של החלוצים בכל היישובים.³⁷ ברם בשנות הארבעים טענו חברי בקיבוצי 'השומר הצער' שירים אלה מנוגדים להשקפת העולם של התנועה, ועל כן לא הניחלו מהנכדים את השירים לדור הצער.³⁸ השירים

אוסף השירים של שי רוזובסקי

ראוי שנברג (לעיל, העלה 1), בהקדמה, אידלסון למשל, מראשית דרכו, כאשר עסק בהוראת מוזיקה, לא היה שותף למגמה הקיצונית של יצירת תרבות חדשה. בשבועת החוץ ולמן רבלין הוא כלל באסיפות השירים שער פנינים מן התרבות המוזיקלית של עדות ישראל השונות, ובهم בסך הכל עשרים ותשעה שירים וניגונים חסידיים; ראו: אידלסון, ספר השירים, 'תרע"ב' (לעיל, העלה 1), עמ' 106, מס' 93, ועמ' 108, מס' 97; הבן' סל, ספר השירים, 'תרפ"ב' (לעיל, העלה 1), למשל עמ' 91-89, מס' 6-9. הוא שילב שירים וניגונים אלה גם בתפילתليل שבשנת הרכומית בארכות-הברית, ראו:

A.Z. Idelsohn, *Friday Evening Service*, New York 1933

דברי בוגרשוב מצוטטים מトーך: שפן (לעיל, העלה 2), עמ' 9, 32-31.

שם, עמ' 52.

שם, עמ' 25, 74, 100. גם המלחין שלמה יפה, שעלה אריצה בשנת 1930, העיד על שירה חסידית בתנועת 'השומר הצער', ראו: שי יפה, 'יאוטוביוגרפיה', תצליל, ב (תשכ"ב), עמ' 121; ואך רפאל פסחוי, איש העלייה השלישית וממייסדי קיבוץ יפעת העיד כי בשנת 1932 ראה את חברות החלוצים הביניסקיים' בגבת חוגגים את האחד במאי בשירת הניגון 'אבינו מלכנו חנו ונעננו'. ראו: 'חוברת לזכרו של רפאל פסחו (1901-1991)', ארכווין פיעט, עמ' 8, 25. על ניגונים נוספים שרשו החלוצים בוגרת, ביפורת ובמקומות אחרים, ועל מקורותיהם ראו הקלטה מס' CD-4579 באוסף הפונוגרפיה.

דוגמלה לכך הוא הניגון החסידי 'אתה אחד ושםך אחד', שאוכמא שפן מקיבוץ מרחביה מצאה בשירון 'שירה בציור'

הורחקו אפוא מהרפרטואר בשל תפיסת שרגלה בהתקנות ממורשת העבר הגלותית, לעומת זאת ביתר היישובים שבעמוק המשיכו לשידר בשנות הארבעים את הרפרטואר החסידי, כולל גם שירים ביידיש. מן העדויות שריכזה שפרן מתברר שהשירים ביידיש הופלו לרעה בהשואה לניגונים החסידיים, וממצאי חיזוק לכך בסקרית השירוניים ובעדויות הנוגעות לתנועות הנוצר עירוניות. מדובר שפר החלקו של הרפרטואר החסידי מוזה של רפרטואר השירים ביידיש? הרי אלה גם אלה הושרו בפייהם של אותם יהודים גלותיים, אורתודוקסים ומשכילים, שלא חפזו לגאול את עצם במו ידיהם מן הגלות - אם מפני שאמנתם אסורה עליהם ללחוץ את הקץ, אם מפני שסבירו כי בעית היהודים תבואה על פתרונה לאחר שישתלבו השתלבות מלאה בחיי היום יום בארץ מושבם ויקבלו מן השלטונות אוטונומיה תרבותית. יתכן שתמליל השירים ביידיש, שלא התאים לערכם שביקשה התנועה החלוצית להנחלת לדור הבא, הם הסיבה לדחיתם של שירים אלה. אך זאת אפשר היה לתקן על ידי חיבור תמלילים חדשים ללחנים של השירים ביידיש (כפי שעשה לעתים מזמנות המהנך ואיש האשכולות קדריש יהודה סילמן³⁹), ולא היה צורך לעקק את הרפרטואר הארץ-ישראלית החדש מלתנים אלה. נראה לי שההשובה על השאלה נועוצה ביחסם של רבים וטוביים לזרמה החסידית. בגין לביקורת הקשה והחריפה על אורות החיים החסידי, במיוחד ככל מה שקשרו למעמדו של הרב כמנהיג דתי וכמורה דרך אישי של חסידיו - זזרמה החסידית סביב שולחן הרב ובהתוועדיות של חסידים שבתה לבבות רבים או לפחות עוררת סקרנות עזה, אפילו בקרוב מי שהתייחסו בשלילה מוחלטת לאורח החיים החסידי. סביר להניח כי הם לא מצאו עניין בתפיסה החסידית הרואה במזיקה אמצעי להתחפשות הגשמיות כשלב אקסטטי בדרך להשגת דבקות הנפש האנושית בכורא העולם.⁴⁰ אבל בוודאי לא יכולו שלא להבחין בהתלהבות הסוחפת שליכדה את השירים לגוף אחד, בישיבה סביב השולחן ובשעת הריקודים כאחד. אם לצעריהם סנטימנטלים ואותבי זמר היו השירה והריקודים בסגנון בית אבא ביתוי טبعי לרוחשי הלב בעבריים לאחר שעותם העכודה המפרכota, נראה שבקרב המנהיגים נמצא מי שחשו באינטואיציה עמוקה בשירה כזאת וריקודים כאלה הם דוגם הרاوي לחיקוי ואמצע ליליכון חברתי בקבוצות העבודה ובקומות.

לא רק ניגונים ושירים מהרפרטואר המזוקלי החסידי אימצו החליצים. מטבעות לשון חסידיות כגון דבוקות, התלהבות, התפשטות הגשמיות וככלות הנפש, הקשורות בהגות החסידית לעבודת האל, הועתקו לשירים חדשניים.⁴¹ שפירה הסביר כי כלל בשירוני ניגונים חסידיים בשל 'בדיקות' הווערך בקידוצה בשנת 1936, ונסכללו בו גם שירים ביידיש. הניגון, כמו השירים ביידיש, נעלם מהרפרטואר שהושר בקידוץ, ושפן עצמה למדעה אותו בשנים מאוחרות ממקורות אחרים. שפן בריאין משנת 2003.

³⁹ על אודוט המהנך, הסופר והעיתונאי קדריש יהודה סילמן ושיריו רואו: ע' בסוק (עורך), ידו כולה פז כולח' (לעיל, הערה 7).

⁴⁰ רואו: י' מזור, 'כחו של הניגון בהגות החסידית ותפקידו בהווי הדתי והחברתי', יובל, ז' (מחקרים לכבוד ישראלadel) (תשס"ב), עמ' כג, לה.

⁴¹ א"ד גורדון, איש העלייה השנייה, נאם באספה במטבח הפועלים על 'האורן הקוסמי' שבבבודה ועל אנשים המתפשתים מגשמיות ומתאחדים [...] עם ההוויה כליה באחדות קוסמית'; רואו: קהילתינו (לעליל, הערה 4), עמ' 279. יהודה יעיב סיפר כי 'קיבוץ', מונח המשמש אצל חסידי ברסלב לצין התכנסות השנתית באש השנה ('קיבוץ גדול'), התגולג בשמו של מנהה האותלים שהקימו החלוצים כאשר סללו את כביש הפה-גדה - במקומות 'גדוד השומר הצער' כונת המנהה 'קיבוץ השומר הצער'. רואו: ארו (לעליל, הערה 5), עמ' 890-889. צור מאשר את מה ששמעתי מיער עצמו, שהוא האיש שהציג את השם הזה. (ראו: קהילתינו [לעליל, הערה 4], עמ'

והתלהבות שבהם'.⁴² ובזיכרונותיהם של אנשי העלייה השנייה והשלישית מטבעות לשון כללה חזרות ונשנות גם בתיאור ריקוד ההוראה, אשר מילאה מקום מרכזי בהוויה של אנשי העליות הללו והיתה חלק מחיי היומיום ותרבותם הפנאי שלהם. לדבריו רחל ינאית-בן-צבי ריקודם של החלוצים היה 'גלחב, יוקה, סוער ומעעיר עד כלות הנפש [ההדגשה שלי]'.⁴³ יעל גורדון, בתו של אהרון דוד גורדון, השתמשה במילים 'הוראה דבקותית' לתיאור ריקוד ההוראה בחדרו של אביה לאחר הויכוחים

הנהבים.⁴⁴ צבי ליברמן סיפר כי בארוחה שגורתית במטבח הפעלים בימי העלייה השנייה בחדרה פתחו בומר ליד אחד השולחנות, עד שהגיעה שעתה של ההוראה 'בתלהבות', בחום, באש, בהשראת רוח עליונה', והריקוד 'מרקב את הלבבות ומטהר את הנפש'.⁴⁵ וזו לשונו בתיאור ריקודם של אנשי העלייה השלישית: 'ריקוד נלהב, תלהבות ודבקות של חסדים [...] בריקוד שנמשך שעاه ארכחה נתעלתה הנשמה'.⁴⁶ תיאורים אחרים משקפים את תפיסות הריקוד בהגות החסידית ובכלין זו הראה בריקוד את אחת הדרכים בעבודת ה', או שהם מושפעים מתיior ריקודים בסיפורות החסידית. בלשונו של שמעון דוד יפה ריקודי החלוצים דמו לתפילה ול'עבדות קודש'.⁴⁷ מעגל האש המופיע

94; מ' צור, 'אחרית דבר', י' יערן, תשובתו של אביגדור שץ, תל-אביב תשמ"ז, עמ' 201), אך הוא מכנה את אנשי המחנה בשם קיבוץ', ראו: קהילתנו, שם, עמ' 6.

42 שפירה (לעיל, העраה 9, עמ' 2).

43 ראו: ג' גרא, אנשי השומר בחיותם ובמותם, תל-אביב 1991, עמ' 8, לפי פרידתבר (לעיל, העраה 20), עמ' 115. מטבח לשוני זה נקט באותו עניין גם ש"ד יפה, 'פתח תקווה לבנרת', חבס (לעיל העראה 4), עמ' 367.

44 ראו: י' גורדון, 'חביבי כבוש של אהת הראשונות', חבס (שם), עמ' 544.

45 ראו: צ' ליברמן, 'מטבח הפעלים בחדרה', חבס (שם), עמ' 273. גם רחל ינאית-בן-צבי ראתה בריקודים אמצעי לטיהור הנפש, ראו: גרא (לעיל, העראה 43), שם. ריעין הטהיר העצמי על ידי ריקוד מצוי בספרות החסידית, ראו למשל: עז' בירילנט, 'יסודות מדורי רובוטינו הקודושים לאור תורה זקנַם המהָרֶל' מפארג' ויז'א', תפארת ישראל, ב' ניסן-אייר תש"ס), עמ' 12; ובשמו של הרב מלובובי'ן נאמר: על ידי ריקוד מבררים את הפסולת מתוך הנשמה, הפונוטיקה הלاآמית, י' (הקלטה של דובר שאינו מוזחה בעת הגיגה של חסידי חב"ד בכפר חב"ד מתאריך י"ט בכסלו תשכ"ז).

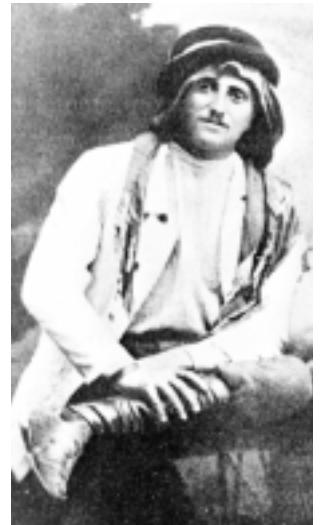
46 ראו: צ' לבנה (לברמן), פרקי העלייה השלישית, תל-אביב תש"ה, עמ' 59-60.

47 ראו: יפה (לעיל, העראה 43), עמ' 367. לעניין צדיקי החסידות שריקודם היה חלק מהחפילה או שנחשב לעבודת האל ראו: א' ורטהיימר, הלחות ולהלויות בחסידות, תל-אביב תש"ג, עמ' 108-107; ב' לנדווי, 'המחול והריקוד בתנועת החסידות', מנתנים, מה (תש"ך), עמ' 58, 62; צ'ם רבינוביין, המגיד מקונין, תל-אביב תש"ז, עמ' 66;

" מוזר במבוא לתקליטור: הניגון החסידי בפי החסידים (לעיל, העראה 16).

בתיאור ריקודם של תלמידי הבуш"ט בסיפור חסידי ידוע, השפיע על לשונו של חלוץ שתיאר ריקוד של מנDEL פורטוגלי ממיסדי ה"שומר" במרחבה: 'ובאמצע המועל, אחד בלבד, רוקד ריקוד של שלחת אש יוקדת, אש החיים, אש הגאולה'.⁴⁸ אביגדור המאירי, כר' נחמן מברסלב, האמין בכוחו של הריקוד להפיג את המרה השחורה, ולתיאור הריקוד של החלוצים הוא השתמש בשפטו של ר' נחמן: 'וכשאורי בן העשרים וחמש משתף בריקוד הרי זוכים להשרה עליונה לעילא ולעילא, לסטרא דקדושה, לזיו השכינה'.⁴⁹

התיאור המצויר ביותר של ריקוד הורה קשור למותו של איש ה"שומר" יצחק טורנר אשר חלה אונשות בעמדו על משמרתו במלחמיה. כשהגיעה השמועה לקבוצה נשלח אחד החברים לבדוק אם נכון הדבר, וthicco לבאו בדומיה. כאשר חור השלחית והצערף אל האחרים בדמימה הבינו שחביבם מת. בעודו ישב, ראשו בין ידיו, החל לזוםם לעצמו, יזומזום עבר לccoli שירה חרישית, מוזעצת "אל יבנה הגליל, ברוך יבנה הגליל". קולו גובר לאט-לאט [...] הוא קם על רגליו ומורים קולו עוד יותר "גד יבנה הגליל [...]" והחברים נערים לאט-לאט ועוורים לו בלחש, בשקט. הוא מוחא כפיים, רוקע ברגלים ומזרז: "הִי, הִי, חֶבְרַיָּה, כֵּךְ, בְּהַתְּלָבּוֹת" [...] עד שכולם עמדו על רגלייהם, יד על השכם והם שרים: "דָן יבנה הגליל, טורנֶר יבנה הגליל!", יתכלכה הורה. הלב כואב

מנDEL פורטוגלי

ופעם, והרגלים דופקות: "טורנֶר יבנה הגליל..." וכך עד עלות השחר. וממעgal ההורה - למראעה!⁵⁰ האירוע הזה מזכיר את העדויות על מנהיג חסידי שביחו עלי רשות דוויי דרש מחסידייו לרקוד לפניו עד יציאת נשמתו; ועל הרבי שבשעת הריקוד של חסידיו נודע לו על מות צדיק מפורסם, והוא ציווה עליהם להפסיק באמרו: יוגם אם מת המצביא בקרוב אין מפסיקים להלhm'.⁵¹ ביטויים דומים מצאתי אצל אנשי העלייה השלישית. מנהם מעין-חרוד למשל תיאר את ריקוד הורה שלו 'ככיתוי נפשי'

שאינו דבר של חול', ולפיכך הוא רדק 'מתוך עצמת עיניהם' כדרך החסדים.⁵² תופעה מרשימה במינוח היא השפעתן של תפיסות חסידיות על דרך המחשבה של חלוצי העלייה השלישית וחדירת סמנים חסידיים חברתיים מובהקים למסגרות החברתיות שלהם - הקבוצה, הקיבוץ ומהנה העבודה. זאת למורות ההצהרות החוויות ונשנות על יצירת חברה חדשה, אדם חדש

48 ראו: י' טוני, 'מושב לישוב', חבס (עליל, הערתא (4), עמ' 447. השוו: ספר שבחי הבуш"ט, מהדורות שא' הורודצקי, תל-אביב תש"ז, עמ' צח; א"ד טברסקי, ספר החיים מטשרנוביל ורוויזין, לובלין תרצ"ה, עמ' 98. על אודורו מנDEL פורטוגלי ופעילותו בארגונים 'בר גיורא' ו'השומר' ראו: ג' גרא, השומר, תל-אביב תשמ"ה, התפניות מהאינדקס.

49 ראו: א' המאירי, תל-אביב תרצ"ד, 124. המאירי הוסיף כי הורה כPhi שركודו החלוצים היא ירושת החסידות הדבקה, או: שם. לא מצאתי לכך סימוכין מפני מידענים חסידיים או אחרים. לאישוש טענה זו דרוש תיאור מפורט של ריקוד הורה ושל צעדות הריקוד החסידי באותו ימים.

50 ב' זיצר, 'מהו הימים ההם', חבס (עליל, הערתא (4), עמ' 541-540. על אודורו יצחק טורנֶר ב'השומר' ובאגודת הרועים' ראו: י' עיריפולסקי, חולמים ולחוחמים, תל-אביב תש"ו, עמ' 415-414; גרא (עליל, הערתא (48), עמ' 84, 88-87.

51 ראו: בילנט (עליל, הערתא (45), עמ' 12; לנדיי (עליל, הערתא (47), עמ' 62; ורטהיים (עליל, הערתא (47), עמ' 107-108).

52 הרים מבפנים, עין חרוד, דצמבר 1933, עמ' 45. מכאן עליה שסמכנים של הריקוד החסידי ניכרו בריקודו של מנהם, אך אין בכך לאשר את טענתו של המאירי (עליל, הערתא (49). בדומה לכך עליה מעדותו של יהודה יעדי שאופן השירה של החלוצים הושפע משירתם של החסידיים, בכך שהוא חווים על ניגון פעמיים ושלوش, ראו: ארו (עליל, הערתא (5), עמ' 891.

ואפלו עם חדש, כבסיס ותנאי להתיישבות החדשנית בארץ-ישראל. רעיון הברית בין הקב"ה לעם ישראל, שפנימם רכובות לו בקבלה ובחסידות, הופיע אצלם בהקשרים חדשים: ברית בין האדם לאדמה ובברית בין חברי הקבוצה למן 'רעיון נשבג' – הברית הזאת כונתה למשל בפי יהודה (יודקה) יורי ודוד (דוליך) הורביץ, אנשי ביתה עילית, 'ברית קדושה':⁵³ חברי המבורגים מהם, אלהו רפפורט ומאיר יורי, דימו את הברית עם האדמה לקשרו אירוסין ונישואין, דימוי המצויה בתיאור יהשי הקב"ה ויישראלי לפि תורת הקבלה והחסידות.⁵⁴ מאיר יורי כתב בשנת 1920 מביתנה אל חבריו בגלולה: 'AIRSHNO LENO AT HARMONON [המשירף על ביתנה], AT HAGAM [שלמרגלותיה] VAT HAZOK MCOUNF SHLONU.' וריפורט, בדבריו על ברית הנישואין עם אדמת נוריס שעליה עתדים היו לעלות, ציטט מדברי יורי (שנאמרו בנסיבות אחרות): 'אנו מקדשים לך, אדמת הגשםנו, את חיינו, חי יום יום בארץ ישראל,' והוסיף שהברית שתאגד את כל חברי הקבוצה היא ברית 'האהוה של הרוח' אשר אמרה 'להתגשם בבשר, בדם, ביום יום'.⁵⁵

בקרב המנהיגים היו מי שהיו מודעים למקורותיהם שמהם שאבו את רעיונותיהם. יהודה יורי הביא לפניו חברי סיורים וציגות מס' 'הזהור' ומכתבי ברסלב בכואו לדרבן אותם לפועל למימוש יעודם, בלשונו: 'לכרא חיים חדשים', יצא עם חדש. ובדרכו באוטו הקשר על הדיסרומניה

פורים בבית-אלפא, 1924; בשורה השניה יושבים (משמאלו לימין): יהודה (יודקה) יורי, ואחיו הביבליוגרף אברהם יורי (חותם המכתב לארכון בית-אלפא)

⁵³ ראו: קהילתינו (לעיל, העраה 4), עמ' 82, 96. חשוב לציין שההורביץ גדל לפני עドתו בבית משכילי-ציוני שנוצר בזעט מאד מסורת האבות, ורק סבו מצד אמו היה כחסיד, ראו: ד' הורביץ, האת מול של, ירושלים ותל-אביב תש"ל, עמ' 15-17, 21-22.

⁵⁴ ראו גם: ימ"פ רוטנברג, זמרו לשמו, ירושלים תשנ"ו, עמ' 194, ס"י רג.

⁵⁵ קהילתינו (לעיל, העраה 4), עמ' 34, 36, 37, 277. זאב בלוך, איש ביתנה, דיבר על 'ברית-אהוה מקודשת', ראו:

ארו (לעיל, העраה 5), עמ' 422.

השוררת לפיה שעה בסעודותיהם המשותפות הצעיר בין השאר על הסעודת החסידית, שהיא בבחינת 'שולחן מזבח', ועל אוירת האחדות ששוררת בה.⁵⁶ מאיר יערו הביע הבנה להסתיגותם של חלוצים ממערב אירופה מדבריו ומדבריו חבריו מג'יציה המלאים ב'ביתיים מיסטיים כגון כוח-אלוהי', אך הגדר את חברותם קבועת 'אנשים שבמיאתאות אלה תחווה אלוהית שבסוד הרעיון, להתקדש לו [לreuין] ברגש עמוק ואתיתי'.⁵⁷

בנסיבות אלה אין זה מפתיע שבקרב החלוצים נוצרו חברות שבראשן מנהיגים ממוצא חסידי שהובילו אידיעומים בנוסח חסידי, ושאימצו לעתים סמןנים של אדמו"רים חסידיים. קבועת המייסדים של קיבוץ גבת שכנו ה'פיננסאים' נагו לזרם בכל הזרננות ניגונים חסידיים; היו גם 'חסידיים של יודקה' במחנה של סוללי הכbris חיפה-ג'דה ליד יגור; ואך מאיר יערו התנהג לעתים כרבו.⁵⁸ תיאור מפורט של חברה כזו, 'חברת טראסק' בתלי-יוסף, שאימצה את הסיסמה החסידית 'וთיית אך שמה', הופיע לאחרונה בכתביו של פנחס גוברין, ממייסדי תלי-יוסף. בראש עמד רבי, ערו בהר, עיני כחולות חולמות, עיני תלמיד חכם', ואיש לא ידע את שמו ומוצאו. הוא ישב מעשה אדמו"רים בראש השולחן, וסבירו הקבוצה הקטנה, והוא נטה שולחן בנוסח חסידי בليل שבת וביום שבת בין העربים, בסעודת השלישית, עם שתיתת' לחיים', דרשת מענייני דיזמא, זמירות אופיינות, שירי יידיש וריקודים המלאוים בשירי החלוצים.⁵⁹

תפיסות ופנוי לשון אלה הונחו מיד מה לנער שגדל ותחנן בארץ בשנות העשרים והשלושים. מכולם מרשים ההתייחסות אל השירה כאל תפילה, תפיסה זו, שעלה תورو ותיקת תנועת מתרנות העולים' בראיות,⁶⁰ אף היא מושתמת של החלוצים לבאים אחריהם. עברו שולמית אנקוררי מכפר-זיטקין הייתה השירה 'בבחינת קריית שמע ליהודי אדוק'. ויהושע בנאי מעין-חרוד דימה את ניגנתו של יהודה בחוצות הליל, כשהוא מנגן יצירה של מנדסון, ל'תפילת יחיד' שבה 'בדבקות עליונה שופך הוא את לבו במיתרי כנורו'.⁶¹ תפיסה זו של הפעולות המוסיקליות, ובמיוחד של השירה היא לא ספק גלגולת החלוצי של תפיסת המוזיקה בחסידות בדרך לגיטימית לעבודת ה'.⁶²

56 קהילתנו (שם), עמ' 94-97.

57 שם, עמ' 286-288. ביטויים אופייניים נוספים בשפטו העשירה הם למשל: מציאות אלוהית, כח אלוהי, אמונה בסוד ובנטשת. וכאשר תקופה את אלה מהברוי המעמידים לפני חסידיים על שתיותם ביחס לערכי היסוד החלוציים אמר מתרוך עמדה חסידית: 'עליהם להזדקך, לעשות מטען תיקון נפש', ראו: קהילתנו (שם), עמ' 287.

58 על ה'פיננסאים' ראו ליעיל, הערכה 37. על החסידיים של יודקה ראו: קהילתנו (שם), עמ' 7, 94, 159, 167. גם הורבץ דימה את יחסם של חבריו 'השומר הצער' למנהיגיהם הצעירים לייחס של חסידי גליציה לאדמו"רים, ראו: הורבץ (ליעיל, הערכה 53), עמ' 48.

59 ראו: גוברין (ליעיל, הערכה 5), עמ' 329-334, ושם בעמ' 332-334 דרשת משוחורת.

60 עוזא כדורי, חנה בריק בראיות שנוצרו (ליעיל, הערכה 22); מנשה הראל בשיחות שלא תועדו בסוף שנות התשעים; והרצליה רוז בראיאן לא מוקלט משנת 2003.

61 ראו: ארן (ליעיל, הערכה 5), עמ' 337, 406; ראו גם: שפרן (ליעיל, הערכה 2), עמ' 24, ושם מצוטטים דברי יהודה גור-אריה מעין-חרוד באותו עניין. ואוסף מדברי יהודה יער שחתונות, על רבידיה העוניינים והפולקלוריים, 'היא המעין ממנה שאבנו שירנו ומנון לנפשנו', ראו: ארן (שם), עמ' 890. וראו שם את סיורו על התאטרון שתקימו ועל המהומות מחיי החסידות שҳציגו בקיוביצי העמקים.

62 ראו: מזור (ליעיל, הערכה 40).

הרפרטואר

השאלות שיש לעסוק בהן בדיון בתופעת גלגולים של ניגונים חסידיים בומר היישראלי נוגעות לשול羞ה עניינים: היקף התופעה, הלחנים והتلמידים. אשר להיקף התופעה, יש לומר אם מדובר בתופעה

כללית או בתופעה שהיתה קשורה למגזר מצומצם. אשר ללחנים, יש לבחון מה קרה ללחן החסידי כשההפרק לשיר ישראלי: האם השינויים שהלו בו הם תוליה של העתקתו מתרבויות מסוימות מגובשת לחברה שיצרה דפוסי תרבויות חדשים, או שהם דומים לווריאנטים המאפיינים ניגונים חסידיים כשם מושרים בפי חסידיים מקהילות אחרות? ובאשר לתלמידים: כמה מן התלמידים המקוריים אומצו בשלמות יהוד עם הלחנים, כמה אומצו באופן חלקית, וכמה נדחו מפני תלמידים חדשים, ומדוע?

עד כה אספתי מתוך תריסר שירוניים ובראיונות עם חלוצים וילדי הארץ חניכי תנויות הנוצרו כ-200 שירים ולחנים שיש להם זיקה כלשהי לרפרטואר החסידי. לחמשת השירוניים של אידלסון, רוזובסקי, שנברג ושפירא צירפת את 'צלילי הארץ' של אידלסון משנת 1922, 'לכו גרננה' של סילמן משנת 1928, 'מנגינות שירינו' של משה נתנוון משנת 1939, שתי חוברות של שמואל נבון מן השנים 1947 ו-1978, 'שלשים שירים וניגונים' של שלמה קפלן משנת 1954, והשירון המתהורי 'מעניין הומר' של מאיר נוי משנת 1999.⁶³ לmealלה ממחזיטם ניתחת בקפדנות, והיתר נמצא בשלבים שונים של בדיקה וניתות. להלן מסקנות ראשונות, חלקיות כמובן, הנוגעות להיבטים שונים של הרפרטואר שנאוסף.

- הלחנים שזוחו כניגונים חסידיים שאולים מן הרפרטואר של מגוון שול羞ות חסידיות – ברטלב, סקירה וספקוב מאקוראינה, סדיgorה ובויאן מבוקוביינה, בלוז מגיליצה, קרלין ולובבייך (ח'ד') מרוסיה הלבנה. אך בהם-Calala אשר שייכים לרפרטואר הפאנ"חסידי, היוו זה אשר מושר בפי חסידיים מקהילות אחרות. רוב הניגונים ששימשו מקור לשירים ולמנגינות שרשו החלוצים הם

⁶³ אידלסון, ספר השירים, טרעד"ב (לעיל, העלה 1); הנ"ל, ספר השירים, טרעד"ב (לעיל, העלה 1); רוזובסקי (לעיל, העלה 1); שנברג (לעיל, העלה 1); שפירא (לעיל, העלה 9); אידלסון, צלילי הארץ (לעיל, העלה 1); ק"י סילמן, לבו גרננה; קבץ שירי עם, ירושלים ותל-אביב תרפ"ח; נתנוון (לעיל, העלה 19); ש' נבון, תל-אביב תש"ז; הנ"ל, אוצרה עליינו, תל-אביב 1978; ש' קפלן, שלושים שירים ניגונים, תל-אביב תש"ז; נוי (לעיל, העלה 2). צלילי הארץ כולל ניגון חסידי שלא נרשם בשני ספרי השירים של אידלסון. השירון של סילמן כולל ארבעה שירים חדשים: אחד מהם ניגון חדש שלא כלל בשירוניים הנוכרים ושלושה עם לחנים שיש להם סממנים חסידיים. נתנוון תרם שישה ניגונים חדשים שלא כלל בשירוניים הנוכרים, וכן – ארבעה. השירון 'שלושים שירים וניגונים' מבוסס על האסופה של שפירא. הוא כולל תשעה ניגונים חסידיים מן האסופה וגינון חסידי שאינו כולל בה (קפלן [שם], עמ' 6). 'שירי העליה השניה' (מרחבה תשנ"ד), המבוסס אף הוא על אותה האסופה, אינו מוסיף夷 לתחייה החסידית, ולפיכך לא כלל כאן. תורומו של נוי מרשותם, מצאתי אצלו אמן רק חמישה ניגונים שאינם אצל קודמוני. אך הוא כלל עשרים ואחד טקסטים חדשים לניגונים חסידיים ועוד חמישה שחוברו לניגונים 'ליטאים' ולניגונים מרפרטואר הכליזומרים. שירים ייחדים איתרתיים בשירוניים נוספים.

השירון של משה
נתנוון, 1939

א מפי אל

♩ = 84

אל - ר - يش — רץ - ب - ي — אל — פ - ي - م —
אם - ع - م - بن - נ - כ - ה - נ - א - י -ן —
אל - ر - يش - כ - ה - ش - י -ן — רה - ن -ו - כ - ل -ה - د -ו - ג - א -י -ן

ניגוני שמחה וריקוד (כ-180 אהוז); הנוטרים נמנים עם סוגים כגן ולסים, מרשימים וניגוני דבקות. ניגוני שמחה וריקוד רבים פורסמו בשירונים במדורים שהוקצו למחולות (אידלסון 1922, רוזובסקי, שפירא), במדור 'ניגונים וריקודים' (שנברג), במדורים 'מחולות' ו'ניגונים' (שפירא), במדורים 'ניגונים חסידיים' ו'שירי עם דתים' (שניהם אצל רוזובסקי). שנים עשר מהם נרשמו כ'chorah' תשעה אצל רוזובסקי, שלשה אצל שפירא ושלושה אצל שנברג⁶⁴. חמישה מהם נרשמו עם הציגן 'רונדו'.⁶⁵ שני ניגונים שנכללו אצל רוזובסקי במדור 'הורות ישראלית', כונו 'ריקוד חלוצים' ו'מרש ביאליק' – הידוע גם בשם 'הורה ביאליק' או 'ניגון ביאליק', ولو שתי גרסאות נספות.⁶⁶

- **שבעה וארבעה שירים ולחנים חסידיים** אומצאו לא Shinuiim מלודים משמעותיים – תשעה מהם עם הטקסט המקורי (כגן: 'הנני מוכן ומזומן', 'מפי אל', 'קרב יום'⁶⁷), ושלושה הותאמו תמלילים חדשים מן המקורות ('אגיל ואשם' בשמחה תורה', 'אם איד כמו סלע', 'הבו גודל לאלהני'⁶⁸).

⁶⁴ רוזובסקי (לעיל, העדה 1), מס' 52-55, 64, 66; שפירא (לעיל, העדה 9), מס' 90, 91, 93; שנברג (לעיל, העדה 1), עמ' 193, מס' 180; עמ' 198, מס' 30; עמ' 41. שני ניגונים של שפירא וניגון אחד של שנברג מצוים אצל רוזובסקי.

⁶⁵ שפירא (שם), מס' 99, 101-104. ברם, בראיונות עם מידענים ממושבות הגליל העליון בשנים 1990, 1996, צינו כולם רק את השיר 'זבחו זבח זדק' (שפירא, מס' 1) כשיר של ריקוד הרונדו. ראו גם: 'שיד'יפה' (לעיל, העדה 43); פרידהבר (לעיל, העדה 20), עמ' 118, העדה 13. ריקוד הרונדו, 'רונדו' בפי מידענים ממושבות הגליל, הוא ריקוד קתול המנוח על ידי כrhoה, המכירן מדי פעם על שינוי צורת הריקוד, כגן: 'גברים ימינה נשים שמאליה', 'כולם בוגות' או 'כולם במעגל'.

⁶⁶ רוזובסקי (לעיל, העדה 1), מס' 68. הגדרות הנוספות של 'מרש ביאליק' ראו: שנברג (לעיל, העדה 1), עמ' 203; נוי (לעיל, העדה 2), מס' 111. לדברי נוי הניגון ידוע בשם כי ביאליק הבהיר ארצה וממנו למדו אותו כן, ראו: שם, עמ' 242, מס' 1111. יתכן שהוא אשר הנהיג שיירו אותו בעברית 'עונג שבת' שארגן באולם 'אוחל' שם' בתל-אביב. גרסתו של רוזובסקי היא הקצרה מבן השלוש.

⁶⁷ 'הנני מוכן ומזומן' ראו: שנברג (שם), עמ' 118. 'מפי אל' ראו: אידלסון, ספר השירים, טרפ"ב (לעיל, העדה 1), עמ' 51, וראו: תווים, מס' 2 לפि נתנוון (לעיל, העדה 19), מס' 222, והנגנון לפি היידו וממור (לעיל, העדה 22), מס' 2. אידלסון ונתנוון רשמו את הטקסט בגרסתו התימנית, ותמייה הדיאו: 'קרב יום' ראו: ' בקרב יום' Songs, vol. 5, Jerusalem 1964, p. 14

.Y. 5752/10

⁶⁸ 'אגיל ואשם' בשמחה תורה' ראו: ה' קופרטסית, שירי ציון, ניו-יורק 1942, עמ' 160; הניגון ללא טקסט, ראו:

בָּן אֵין אֲדִיר

חלוצים, משוררים וחוזנים אלמוניים בני התקופה חיברו לניגונים נוספים שבעה-עשר שירים, ובכללם שבעה 'שירי רחוב' (היינו תמלילים שהותאמו לניגונים על ידי החלוצים או בתנועות הנוצרו ללא יומרות ספרותיות⁶⁹). מן המפורסמים שבהם אזכור את 'רב הלילה' של יעקב אורלנד, ואת 'שכבר בני', שכבר במנוחה ותשורי סבא' של עמנואל הרוסי.⁷⁰ אך ארבעים ניגונים הושרו בפי

שמעואל נבו

החלוצים בלי מילים, כפי שהושרו במקור, וכן גם התפרסמו בשירונים.⁷¹ ברוב המנגינות של הקבוצה זו חלו שינויים מלודים קלים: רובם מסוג ההבדלים המזוהים בין גרסאות שונות של ניגון חסידי, ומיוטם שינויים שנבעו כנראה מההתאמת הטקסט החדש ללחן (ראו: תווים, מס' 2, 3, 6 ו-יב).

- בשמונה שירים וניגונים ניכר החותם של מוזיקאים יצירתיים – המפורסמים שבhem הם השירים 'רב ברכות' של מתייחו שלם ו'ארצה עליינו' של שמואל נבו, אשר חיברו לניגוני ריקוד פאנ-חסידיים המושרים עד היום זהה בפי חסידי קהילות רבות. מהשוואת הגרסאות הישראלית למנגינות המקוריות עולה שבחלנים חלו שינויים מלודים אשר לא היו רק תולדה של ההתאמת הטקסט ללען, וגם אי אפשר לדאותם כווריאנטים השגורים בפי אנשים שונים.

שנברג (שם), עמ' 192 (= היידומוור [שם], מס' 92); פלקורה, 'אם איד כמו סלע', לעיל (הערה 22), ולהלן, תווים, מס' 6; 'הבו גודל לאלהינו' דאו: נוי (לעיל, הערה 2), מס' 111 (בלחן צ'יגון בייאליק).

69 שיר רחוב ידוע הוא 'הצופים והצופות', צ'רלי צ'רלי', אשר ובור ללחן של ניגון חב"ד לא אמות כי אחיה', ראו: זלמנוב (לעיל, הערה 22), מס' 255. הסופר אריה אוריה, מקיבור מעגן מכאל, הזכיר טקסט מסוים למנגינה זו, עם הפזמון 'גַם וּקוֹנְסְרֶבִיט': טקסט זה שרו אנשי הבריגדה היהודית במהלך המלחמת העולם השנייה, ריאיון מוקלט בשנת 1991, הפונטייקה הלאומית 5588/37 ע' (עקבות לכך ראו בפתח השירים של 'בני-ישראל' [לעיל, הערה 5]). תנויות הנוצרו אלטרו למנגינה טקסטים נוספים עם האתחלטה 'אני לדודי ודודי לי', עם הפזמון המקורי 'היה, דונאי דונאי', בשפות שונות. לגלויליו של השיר חב"ד' בומר האחרון ראו נספה.

70 'רב הלילה' דאו: נוי (לעיל, הערה 2), מס' 116 (= היידומוור [לעיל, הערה 22], מס' 87. 'שכבר בני', שכבר במנוחה' דאו: שנברג (לעיל, הערה 1), עמ' 181; והניגון, לפי נוי (שם), מס' 113 [= 'מי הנה כחומר' – הניגון החסידי בפי החסידים] ולעיל, הערה 16, תקליטור 2, מס' 12). 'תשורי סבא' דאו: תווים, מס' 3, לפי רוזובסקי (לעיל, הערה 1), מס' 20; והניגון בפי היידומוור (שם), מס' 50; ואו גם: נוי (שם), מס' 115.

71 דאו למשל: שפירה (לעיל, הערה 9 מס' 79, 82, 90, 99, 102, 105-102, 107, 108, 110, 112, 113, 120-116, 125; אידלסון, ספר השירים, טרפה"ב (לעיל, הערה 1), עמ' 90-96, מס' 8, 11, 14, 18, 21).

א3

ניגון ריקוד

ב3

ירושלים עיר
הකוץש

♩ = 152-162

1. 2.

1. 2.

Andantino con moto ♩ = 92-96

לְנִגּוֹן רִיקָׁוד
לְאַתָּה נִגּוֹן
לְאַתָּה נִגּוֹן הַחֲסִידִי
לְאַתָּה נִגּוֹן הַקּוֹצֶשׁ

לְאַתָּה נִגּוֹן הַקּוֹצֶשׁ

לשיר ירב ברכות', אשר חובר לניגון ללא מילים,⁷² שלושה חרוזים. במנגינות של החزوות הראשונות והאחרון לא נמצאו שינויים מלודיים ממשמעותיהם. אך המנגינה של החزوות השנייה היא עיבוד של הפראהו השניה (ב) של הניגון החסידי.⁷³ גם שמואל נבון לא נזקק לשינויים מלודיים מפליגים כאשר חיבר את המילים של 'ארצה עליינו' לשתיהן הפראות הראשונות (א ו-ב') של הניגון החסידי אשרינו מה טוב חלכנו'. אולם המילים 'אבל עוד לא קצרכנו' לא התאימו לפראזה השלישית (ג) של הניגון החסידי. במקומה הוא חיבר משפט מוזיקלי קצר המבוסס על התיבה השנייה והרביעית של הלحن.⁷⁴

72 ראו: היידו ומזור (לעיל, העלה 22), מס' 51. למנגינה זו חיבר הרב משה צבי נירה במלחות הקוממיות, לרגל שחזרו הגليل, ואת השיר 'יהלוי ורוני חטיבה שבע', ראו: מזור, הכליזומרים (לעיל, העלה 7), מס' 49.

73 ראו: תווים, מס' 4, לפ"מ רビגא, שירים לעם, ג, תל-אביב תש"ד, עמ' 20, מס' 12, בהשווה להיידו ומזור, מס' 51. ניתוח מוזיקלי מפורט של השיר זהה ושל שירים נוספים ייכל במאמר נפרד שמצווי בהכנה.

74 ראו תווים, מס' 5, לפ"מ: נבון, ארצה עליינו (לעיל, העלה 63), עמ' 9, בהשווה להיידו ומזור (לעיל, העלה 22), מס' 69. בראיונות טען נבון שהחיבר את המילים והמנגינה בשנת 1928 (ראו לתלן), ברם לפי העדויות שבידינו השר הניגון בקהילות חסדיות בראשית המאה ויאו גם: גוברין [לעיל, העלה 5], עמ' 333, לאמתו של דבר אין בכך סתייה, שכן מלחינים עממים שאבו לא פעם מנגנים יכובנים מוטיבים, משפטים מוזיקליים אף אילו קטועים שלמים מתוק לחנים שקלטו בילדותם, והרכיבו מהם את יצירותיהם. כך אירע לנבון גם בשירים נוספים שבקובץ הנזכר, כגון 'לחברה', 'לשנה החדש' ו'יען נתעתי', על האחרון ראו להלן.

א

= 144

ב

כ

ד

מתתיהו
שלם,
1921

לעומת זאת בשיר 'ען נטעתי', שנבון חיבר ללחן של הניגון החסידי 'ותיגלה ותיראה' (לחנו של 'אם איד כמו סלע'), ראו לעיל), חלו כמה שינויים: המקבץ והמבנה המלודי של המוטיב הראשון (a) והמקבצים של שני המוטיבים הבאים (b, ו-c) השתנו כתוצאה מהתאמתם למיללים של השיר; החורה על שני המוטיבים הראשונים (a-a-b-b) שונתה ל-a-b-a-b, ובפרטה הראשונה של החלק השני (b) הוצא מוטיב אחד (c), והלחן המשיך במוטיב הבא (d) ומסיים במוטיב שונה (e).⁷⁵

- לחניהם של לפחות ארבעים ואחד ניגונים חסידיים קוצרו במהלך קליטתם על ידי החלוצים וממשיכי דרכם – עשרה מהם אומצו יחד עם הטקסט החסידי המקורי או עם חלק منهו.⁷⁶ לשבעה-עשר ניגונים התאימו או חיברו טקסטים חדשים. עם נגנים בני שירי ילדים לפורמים: 'tag porim', אשר

75 ראו: תווים, מס' 6, לפנ' גבון (שם), עמ' 17, בהשווה להיידוי ומזר (שם), מס' 65.

76 ראו למשל השיר 'אליהו הנביא': נוי (עליל, הערה 2 מס' 93; 'אתה אחד ושマー אחד' אידלסון, ספר השירים, תרפ"ב (עליל, הערה 1, עמ' 63; 'ויהיא שעמדה' שנברג (עליל, הערה 1, עמ' 136).

אשְׁרִינוּ^{א5}

A

B

C

A

B

C

נו - ל - ר - גו עים - נ מה - ו נו - ק - חל טוב מהנו - רי - אש
 נו - ל - ר - גו עים - נ מה - ו נו - ק - חל טוב מהנו - רי - אש
 נו - ת - ש - רו - י פה - י מה - ו נו - ת - ש - רו - י פה - י מה - ו
 נו - ל - י - א כה - אָר נו - ל - י - א כה - אָר
 נו - רע - ז גמ - ו נו - רש - ח כבר נו - רע - ז גמ - ו נו - רש - ח כבר
 נו - צר - ק לא עוד בל - א נו - צר - ק לא עוד בל - א

להחנו שרנו גם שלושה 'שירי רחוב' – 'יוייללה',
 יוייללה, מה נעשה בלי עבודה', 'הוצחה, הוצחה,
 פצצה התפוצצה', 'מה קרה, מה קרה נשברה
 הקערה' – והשיר ציל, ציל, צליל, מצנפת לי
 ובדייל' של לוין קיפנים, אשר ידוע יותר כ'את
 שתיים שלוש, אני אחשוורוש', ואשר הוגדר על
 ידי המחבר כ'משמעות פורים – מהוויה'.⁷⁷

77 'הג פורם' ראו: שנברג (שם), עמ' 170; נתנוון (לעיל, הערכה 19), מס' 188. 'יוייללה', יוייללה, מה נעשה בלי עבודה' ראו: בציירודה (לעליל, הערכה 5), עמ' 52; נוי (שם), מס' 37 ג (= 'חבריא [...] מה נעשה'). 'הוצחה, הוצחה, פצצה התפוצצה' ראו: בציירודה (הערה), מה קרה, מה קרה נשברה יהודיה (שם), עמ' 53. 'מה קרה, מה קרה נשברה הקערה' ראו: נוי (שם), מס' 173. 'משמעות פורים – מהוויה', ראו: ל' קפניש, מחרות, זמירות ומשמעותם לילדיים, תל אביב תש"ג, עמ' 111-110.

איור של אריה נבון בשירונו של שמואל נבון

ארצה עליינו^{ב5}

עֵץ גַּטְעָתִי
 בְּחֵג הַאֲלֹן.
 עֵץ גַּטְעָתִי
 בְּכִינִי הַקְּלָן.
 וְלֹאֶרְפָּתָה גַּנִּי
 אִמְרָתִי בְּךָ:
 אַנְיָ וְאַתָּ
 קְשׁוּרִים לְעֵד
 בְּנַטְעַ קָרְךָ —
 יָגְרֵל וְזַעְמָה!

ב' 2

♩ = 112-120

וַיִּגְלֶה וַיִּרְאֶה
וְתִגְלֵה וְתִירְאֶה
ט' 96

א

ב

כ

ד

ט' 96 נטעתי

א

ב

כ

ט' 96 אם אִיד כְמוֹ סְלֻעָה
Moderato

ים - מ - כ נִי - א - ו נִי - א טִיש - פ מו - כ לע - ס מו - כ אִיד אִם

נגון לשמחת תורה
7

א

ב

1.

2.

ב

1.

2.

א

ב

1.

2.

חג פורים
7

רוב הניגונים החסידיים שקוצרו בינויים במתכונת אופיינית ביותר למוזיקה החסידית: א-ב-ג-ב,⁷⁸ אשר אינה מצויה ברפרטואר השירים היהודי. ככל הנראה הייתה מתכונת זו ארכאה מדי עבור החלוצים, והם הסתפקו לרוב בזمرة שתני הפרוזות הראשונות של הניגון (א-ב), כפי שנעשה גם

78 ראו: A. Hajdu & Y. Mazor, 'The Musical Tradition of Hassidism', *EJ*, VII, col. 1425; נ' וינבר, אנטולוגיה של מוסיקה חסידית, בהעריכת א' שליפר, ירושלים תשמ"ו, עמ' 138.

Allegro moderato $\text{♩} = 116-120$

א **הורה**

ב

ב' מ' הם הבוחרים

Moderato

בשיר הילדים 'הג פורים', שנגור מניגון כזה,⁷⁹ בכמה מקרים קווצר השיר כתוצאה מהשנתת הזרה על פרואה ב (למבנה א-ב-ג) או משינוי סדר הפראות (א-ג-ב).⁸⁰ במקורה יוצאת דופן הוושמו שתי הפראות הראשונות (א-ב) של ניגון ריקוד פאנ'-חסידי, המילים 'עלו, עלו [...] לארכ'-ישראל' חוברו לפרק האישית (ג), ואחריה נותרה הפרואה השנייה (ב) ללא מילים, כבמקרה. אך יש מקרים

79 ראו: תווים, מס' 7, לפ' שנברג (לעיל, העלה 1), עמ' 170, בהשוואה לניגון ריקוד שחסידי בויאן שרים בשמחת תורה בהקפה השביעית (כמפורט זה מופיע לראשונה בתווים, מס' 7).

80 להשנתת הפרואה האחורונה ראו למשל: 'בהה נגילה', ראו: אידלסון (לעיל, העלה 19), מס' 716. הגרסה החסידית השלמה טרם פורסמה. לשינוי סדר הפראות ראו למשל: 'מנגינה בעלי מיללים', שנגורנה מניגון ריקוד של חסידי חב"ד; השווא: רוזובסקי (לעיל, העלה 1), מס' 41, לעתומת: Y. Mazor & A. Hajdu, 'The Hassidic Dance-Niggun: A Study 1

Collection and its Classificatory Analysis', Yuval, 3 (1974), no. 1
81 השיר טרם נתגלה בכתבבים. הניגון השלם נרשם על ידי מוזר והיידו (שם), מס' 104.

ראשים
שאו שעריים

J = 69-84

לָמַעַן חִיא פָת אֹונְשָׁהָנוּ כָם שֵׁי רָאִים עָשָׂאָנוּ
בָדְכָה לְקָם בָאִינוּ דָאָבָדָה לְקָם כָּהָמָה
מֵי שָׁמְדוֹן זָוָעָשָׁם מָהָחָמָל בָוָרָגָם

דָה הָוִי נָהָמָךְ גָלָדָו נָסָנָה יְוִצָאָאוּשָׁ גָלָרָבָמָי
כְבָרָבָמָי נָוְתִי בָוְאָבָאָצָהָאָרָבָהָנָאָכָנָלָחָדָי
נוּוְתִי דָוְיָילָרָשָׁעָבָהָחוֹאָהָנָעָאָרָאָל

שבהם נשמר המבנה של הלחן, והקיצורים נעשו על ידי יותר על חזות פנימיות של הפרוזות כבניגון 'פתחו לי שעריך צדק':⁸²

גם בניגונים בעלי שלושה חלקים נעשו לעיתים קיצורים ששינו את מבנה הלחן מיסודה ולעתים קיצורים אשר שמרו על מסגרת הלחן. עם השירים שנעשו בהם קיצורים ששינו את מבנה הלחן נמנה הניגון הברסלבי בעל שלושת החלקים 'שבענו' – הוושטה ממנו הפרואה הראשונה, ויתד עמה המילים 'שבענו מטופך ושם נפשנו בישועתך', ובשיר ביצועו היישראלי' נותרו שתי פרוזות

(ב-ג) והסיומת של הטקסט יוטה לבנו לעבדך באמת', השיר במתוכנותו החדשנית בעלת שני החלקים התפרנס כל כך בקרב החלוצים, ביישובים החדשים ובתנויות הנוצר עד שלא מצאתי בין עשרות המידענים שרו איינו אפילו אחד אשר ידע שלניגון הייתה התחלה שונה; וכן, במתוכנותו המקוצרת, הוא נרשם בכל השירונים.⁸³ לעומת הניגון הפאנ'-חסידי שהתרנס כהוראה של החלוצים ולו חברו את הטקסט הפרודי 'שמעו נא חבריא והטו נא אונ' התקצר בשל הויתור על התוצאות הפנימיות בעוד המבנה של שלושת החלקים נשאר כשהיה.⁸⁴

מקרה מיוחד הוא השיר 'מי הם הבחרות' שבגרסאות אחרות 'מי הן הבחרות', 'מי הן הילדות', 'מי הן הכלות', אחד מישורי הרחוב' שהקלטתי מפני נחום כוכב מצפת ומפי יפה ויינשטיין ממוטלה, השיר מבוסס על צילילי ניגון חסידי במתוכנות הקלסית א-ב-ג-ב. הניגון קצר פעםיים. בפעם הראשונה, נראה בפי חלוצי העלייה השנייה, הפק הניגון ל'הוראה' בעלת שני חלקים (א-ב), שהושרה ללא טקסט. 'ההוראה' הזאת בעלת שני החלקים התפרנסה בשתי גרסאות.⁸⁵ אך בפי המידענים בגליל, בתהליך התאמת הלחן לטקסט המאולתר, הושמט מן 'ההוראה' החלק הראשון (ראו תווים, מס' 8א, חלק א) והtekst הושר עם מה שנותר מתניגון, כאמור במנגינה בעלת חלק אחד (ראו שם, שם, חלק ב).⁸⁶

לציוון מיוחד ראוי גם השיר של לוני קיפניס 'ציל, ציל, ציליל'. לפי הפרסומים הלחין את השיר נחום נרדי. אולם הלחן של נרדי מבוסס על ניגון של חסידי סטולין לשושנת יעקב', אשר לו מבנה שכיח למדי ברפרטואר החסידי: א-ב-ג-ד-ג.⁸⁷ בהתאם הניגון למילוט השיר, השair נרדי את הפראזה הראשונה ללא שינוי, קיצר את הפראזה השנייה והשלישית (ב ו-ג), השםיט את הפראזה הרביעית (ד) וערך את החומר המוזיקלי במבנה חדש: א-ב-א-ג-א-ג-א-ב-א.

• כמחצית מן הלחנים של הקורפוס הנידון מבוססים על חומרים מן הרפרטואר החסידי אך לא זוהו כניגונים חסידיים – בשירים אלה חברו ייחדיו דרכי עיבוד מגוונות והמציאות מקוריות, החל מעיבוד השומר על מרכיבים רביים של לחן ידוע ועד לקומפוזיציה מקורית, קרובה בסגנון לבניון

83 ראו למשל: אידלסון, ספר השירים, טרף"ב (לעיל, העלה 1), עמ' 87, מס' 1.

84 השיר פורסם ללא תווים. ראו: צדור שיריים: שרוי הוער העובד והלומד, ליביל ה-50, גבע 1975, עמ' 8. לניגון ראו: שפירה (לעיל, העלה 9, מס' 90, בהשווה לולמנוב, מס' 151. תודתי לירום הרעה, חניך תנועת 'הנער העובד', שהזכירني את מילות הפתיחה של השיר בראיון שלא הוקלט בשנת תשס"ד).

85 שפירה (לעיל, העלה 9, מס' 93; רוזובסקי (לעיל, העלה 1), מס' 55. גרסאות השיר ראו: הקלטה מס' 13/Y באוסף הפוונוטיקה, הניגון החסידי ראו: מס' 144. Evreiskie Napevy Bez Slov, Moskwa 1999, no. 5679/13, 41. הניגון ועוד גרסה שלו יכללו במאודורה המתוקנת של ברוגובסקי, אשר תראה או בקרוב בהזאת המרכז לחקר המוסיקה היהודית ובריצתי: ראו שם, מס' 158 ו-158.a).

86 גרסה מרחבת של השיר הגלילי רשם נתנוון (לעיל, העלה 19), עמ' 27, מס' 51 (ראו: תווים, מס' 8ב); הלחן אצל נתנוון מבוסס על הפראזה השנייה של המנגינה שרשם רוזובסקי (ראו: תווים, מס' 8א, חלק ב), אך הוא ארוך יותר בשל הקטעים החווורים בו.

87 על השיר ראו לעיל, העלה 77; לניגון ראו: י" סטוצ'בסקי, ניגונים חסידיים, ניגונים לכל השנה, תל-אביב 1973, עמ' 3; זאב א' ארליך, 'אחד שתים שלוש – ניגון חסידי סטולין', האופה, י"א באדר תשס"א. ממידע הגועץ לשדר הוא נmars על ידי מר זאב א' ארליך ופרופ' אליהו שליפר. תודתי לשניהם. גרסה של השיר איתרתי בגני הילדים, אך לא כאן המקום לפרט.

החסידי, אשר רק מוטיב אחד או שניים בה ניתנים לזיהוי ודאי. המפורטים שבhem הם 'שאו ציונה נס' ודגלי' ושיר הילדים 'שםו שמן'. הבית הראשון של 'שאו ציונה נס' ודגלי' מבוסס על להן שיש לו לפחות שני וריאנטים ברפרטואר החסידי. האחד הוא ניגון שבוחנים משתמשים בו לחוויהם.⁸⁸ הבית השני של الآخر מצוי בפראזה הראשונה של ניגון הריקוד הפאנ'-חסידי 'שאו שעירים ראשיכם', לבית השני של השיר אין כנראה שורשים ברפרטואר החסידי.⁸⁹ השיר 'שםו שמן' מבוסס על שתי פראות – השלישייה והראשונה – מתוך ניגון ריקוד של חסידי חב"ד בשם 'הוא אלהינו'.⁹⁰

לקבוצה זו שייכים גם השירים 'יאמרתם כה לחי'⁹¹, 'נהמו' ו'ושונת יעקב'⁹². יאמרתם כה לחי' בניו על מוטיבים מתוך שלושה ניגוני חסידים ליל"ג בעומר: 'בר יהחאי', אמר רבי עקיבא, 'הלויה', הלו עבדי ה'.⁹³ לעומתם ואת השירים 'נהמו' ו'ושונת יעקב' מבוססים על מהרויות המורכבות מניגונים ומחלקי ניגונים. אידלסון, בדרך בדוחנים וליצנים שנהגו ליצור לכבוד פורים מין מהרויות בצורת פוטפורי, התאים למילוי השיר 'ושונת יעקב' ניגונים וחלקי ניגונים ממוקורות שונות והרכיבם לשרשראת אחת. הפראה הראשונה זהה לקטע הראשון של ניגון ריקוד פאנ'-חסידי,⁹⁴ הפראה השנייה מעוצבת בסגנון חסידי מובהק אך טרם זהותה. הפראות למילים 'תשועתך היה לנצח' נראות כחברור מקורי של אידלסון בסגנון פסידו-חסידי. הלהן למילים אשר ביקש לאבדי' מבוסס על הפראה הראשונה של 'האטס מיר גוטע נאכט' (שייתה לכם לילה טוב), השיר החותם את החתונה ואתليل ההילולה בליל"ג בעומר אצל חסידי קרלין.⁹⁵ למילים 'ברוך מרדכי' התאים אידלסון את הקטע הראשון של ניגון ידוע בחות שחסידי ויז'ניץ שרים לזרם יום שבת קודש הו' בטיש' ליל השבת של פרשת משפטים, וחסידי קוסון בארצות-הברית שרים לזרם 'ברוך ה' יום יום'.⁹⁶ המשפט האחרון של השיר, יוגם הרבונה זכר ליטוב', מותאם לשני הקטעים הראשונים של ניגון חסידי ידוע. גרסה נפוצה של הניגון, שונה במקצת מזו שהחר אידלסון ל'ושונת יעקב', שרדו חלוצי העליה השנייה בריקוד הרונדו.⁹⁷

88 ראו ש' אפשטיין, 'דניאל שפיר' בחסידות בובוב: מהו עמי ליטקס פורמי, ירושלים תשנ"ח, עמ' 143, דוגמה 2; על הבדchan בחברה החסידית ועל ניגוניו ראו: "מוות", הבדchan בחברה החסידית: היבטים ההיסטוריים, חברתיים ומוסיקליים, דוכן: מס' 2; על מוסיקה יהודית, טו תש"ס, עמ' 41-80.

89 ראו: תווים, מס' 9; השיר העברי מובא לפי אידלסון, ספר השירים, תרפ"ב (לעיל, העраה 1), עמ' 52; הניגון החסידי לפי זלמנוב (לעיל, העראה 22), מס' 238. גרסה נוספת של הניגון החסידי ראו: מוור והideo (לעיל, העראה 78), עמ' 176, מס' 26. לשיר ראו גם: שפירא (לעיל, העראה 9), מס' 31.

90 ראו: הideo ומזר (לעיל, העראה 22), עמ' 41, מס' 34.

91 ראו: רוזובסקי (לעיל, העראה 1), מס' 36; שנברג (לעיל, העראה 1), עמ' 135.

92 'נהמו' ראו: אידלסון, ספר השירים, תרפ"ב (לעיל, העראה 1), עמ' 24, מס' 38. 'ושונת יעקב' ראו: שם, עמ' 66, מס' 91.

93 ראה: הideo ומזר (לעיל, העראה 22), מס' 8, 10. הניגון השלישי, הלו עבדי ה', טרם פורסם. בשלושת הניגונים ניכרת השפעת המזיקה של עדות המורה. מעניין שהשיר המעובד כולל את המילים הערבותות 'כלו האדא משאן צדיק' (כל זה בוכות הצדיק), מילים שחסידי קרלין משלבים בין פסוקי הניגון 'הלויה', הלו עבדי ה'.

94 לפי ישעה מא' רוטנברג, בנו של הרב מקוסון בארצות-הברית וחתן במשפחה הרב מספיקנה בירושלים, בעל תפילה ומומחה לניגוני חסידים, בריאון בירושלים 2003.

95 ראו: מוור, כלימורים (לעיל, העראה 7), מס' 44.

96 כך למדתי מפי הסייעים ישעה מא' רוטנברג (לעיל, העראה 94), ובנימין הרטמן, חסיד ויז'ניץ שהיה במשך שנים מנצה מקהלה החצר בבני-ברק, בריאונות משנת 2003.

97 ראו: שפירא (לעיל, העראה 9), מס' 102; ברוגובסקי (לעיל, העראה 85, המהדורה המתוקנת בעריכת י' מזור), מס' 160.

• לחרניהם של כ-15 אחים ממן השירים שבוסף הוגדרו 'חסודים' – יש בהם ככל שעורכי השירוניים העידו על לחרניהם שהם מקור חסידי, ואחרים שלחניהם מעוצבים בסגנון חסידי מובהק; אך אלו גם טרם אושרו כחסידים על פי המקורות שבידי. בקבוצה נוספת נוספת יש שירים שוויקתם לרפרטואר החסידי אינה מוטלת בספק, אך לחרניהם מעוצבים בסגנון זה, מוזר ומשונה בהשוואה לסגנוןם המוכרים ברפרטואר החסידי המגוון.⁹⁸ את מוזותם אפשר ליחס לכמה גורמים: היותם ניגונים לא מוצלחים, או ככל שהתגללו בפי מידענים לא דייקנים אשר עיינו אותם במקצת וכן נרשמו מפיהם. אפשרות אחרות היא שהහוויות והמורויות הם תוצאה של רישום שנעשה מן הויironן מן ניכר אחריו ששמעו הירושמים את השירים. יש בשירים הללו מוטיבים מוזרים; פראות, חלקי פראות או מבנים מוזיקליים שהסב בהם חלק כלשהו; צירוף של מוטיבים או של חלקי פראות או של פראות שלמות שנראה כאילו לוקטו מנגונים שונים ונשווו למנגינה אחת. ככל למשל היו בעינוי של ישעה משולם פיש רוטנברג שני ניגונים שרשם אידלסון.⁹⁹

• במהלך האיסוף של השירים והניגונים שיש להם זיקה למוזיקה החסידית מצאתי עשר מנגינות השיכوت לרפרטואר הכליזמים, אשר היה אחד מענפי המוזיקה שהחלוצים גדרו עליהם. ארבע מהן היו לשירים (אחד לשיר רועים), ותനורות נרשמו ללא מיללים.¹⁰⁰ רוב למנגינות הכליזמים קצרו; שתים אומצו ללא שינוי משמעותם, ומנגינה אחת בקבוצה זו מבוססת על מוטיבים מתוך שלושה ניגונים מרפרטואר הכליזמים. כמו כן מן מצאי המש מגניות 'לייטאיות' – מהן מסורות יות, או שמן חיבורן המשוער הוא המחזית הראשונה של המאה העשורים – שהיו שגורות בפי יהודי מזרחה אירופאה שלא היו חסידים. ככלון הותאמו או חוברו טקסטים שיריים.¹⁰¹

98ثنי שירים הוגדרו ניגונים מוזרים על פה שלושה מבחנים: בשלב הראשון ריכחו את כל אלה שלמרות מוזותם נשמעו באונוני קרובים בסגנון למוזיקה החסידית. בשלב השני חנתנו אתם בכל הניתנות המוזיקלי ההשואתי, ואת אלה שעברו את ביקורת ההשואתי השמעתי בשלב השלישי באונוני ישעה מ"פ רוטנברג, אשר ידו רכה בסגנונות השונים של המוזיקה החסידית, ואשר ניתן בהבנה דקה מן הדקה. לפ' תנובתו וממצאי הניתנות ההשואתי קבעתי אילו מהניגונים יסוגו ומניין בחסודים, עד שאמצא אישׂור להכללים במדורים אחרים או להוציאם מן הלקט הנדון. כל הלחנים החשודים רוכזו במדור אחד. הניתנות המוזיקלית ההשואתי של ניגוני המדור הווה יובא חלק מן הניתנות המפורט של הלקט שייכיל במאמר אשר נמצא בהכנה (ראו לעיל, הערא 73).

99 אידלסון, ספר השירים, טרפ"ב (לעיל, הערא 1, עמ' 91, מס' 10, ועמ' 93, מס' 13. בלשונו הבוטה הגדרם ישעה מ"פ רוטנברג 'מיישמאש', ככלומר שירים שיש בהם 'תנוועה [=מוזיב או פרואה קצרא] שהולכת לאן ותנוועה שנייה שהולכת לשם'.

100 ראו למשל 'יחותונה הלבתי', נוי (לעיל, הערא 2), מס' 117 ו-111; 'שיר השירה', נוי, שם, מס' 119ב ו-119ג. ירמיהו רוזנצוויג (1905-1996), בן מנחמה, חיבר לחן של שיר השירה' את הפזמון 'תגידי לי', היי, חברי המכובדים', ראו: "רוזנצוויג, מלחהימה – מנחמה על חוף הירדן, תל-אביב 1989, עמ' 43-45. דוגמה למנגינת 'Tantz, Tantz, Yidelekh', H. Sapoznik & P. Sokolov,

The Compleat Klezmer, Cederhurst, New York 1987, p. 66

101 נזכיר שנים מן הידועים שבהם: (א) 'אני מאמין' (מלחינים: שאול טרנגיובסקי), ראו: אידלסון, ספר השירים לעיל, הערא 1, עמ' 58. לפי אידלסון הלוחן עטמי; אך בשיבות ליטאיות היו מי שיחסו לו 'ארהם אליו' קפלן משומ שרו אותו עם שירו של הרבי קפלן 'שכעה חמלה'; ראו: "מזור, הליות בכנען (תקליטו), ירושלים תשנ"ט, מס' 11. (ב) 'שערלה' – לחן לוייקוד השער' (ויקוד המספרים) אשר מוזגה לעיתים כבגון של הכליזמים. פחות ידועים הטקסטים שהותאמו לו: 'בוואו נא כל אה ורע', המילים: אהרן אשמן, ושיר הרחוב 'בן גוריון יركוד בלט', ראו: נוי (לעיל, הערא 2, מס' 107 ו-107א).

★

בבחינה חוררת של הלקט שאספה התעוזר כי ספק אם כל השירים והלהנים שבלקט אכן הושרו בפי החלוצים. הספק נוגע לשלוים ואחד שירים וניגונים לפחות: תריסר מתוך השירונים של אידלסון, שניים שרובנסקי העתיק כנראה מאידלסון ושבעה-עשר שנרשמו אצל רוזובנסקי ונתנוון, ושלא נמצא במקורות אחרים, בכתב או בעל-פה. הספק נובע מהמטרות שהציבו לעצם עורכי השירונים, ושבאו לידי ביטוי בהקדמות לשירונים. שפירה ביקש לקבוע את שירי החלוצים אנשי العليיה השנייה. אך אידלסון כלל בשירוניו לא רק שירים שהיו שגורים בפי החלוצים וילידי הארץ ממשיכי דרכם, אלא גם מבחר שירים ששרו בימיו 'באرض ישראל בכתבי הספר ובפי העם'¹⁰², כאמור בפי בני עדות שונות וחסדים בכלל זה; אלה נמצאו בעיניו ראויים לשירה והוא קיווה להפין אותם בקרב הציבור הרחב.¹⁰³ השירון של רוזובנסקי, שהופק ויצא לאור בתמיכת 'קרן קיימת לישראל'¹⁰⁴, יועד מלכתחילה להיות 'ספר-זמיירות ארץ-ישראל' מミטב שירותו החלוצית העממית למן العليיה הביל"וית ועד العليות האחרונות¹⁰⁵, אשר יכול גם את מיטב השירות של העדות המורחות בארץ ואולי מקטן מן המנגינות הערביות המקובלות, מבחר השירים של ילדי בית הספר ומבחר השירים של הנער בגולה.¹⁰⁶ ואילו נתנוון ציין כי הקובץ שלו כולל גם שירים המושרים בקרב הציבור האמריקני.¹⁰⁷ מכל השירים המוטלים בספק אצין במיוחד את ניגוני הדבקות שדרשו אידלסון, ואשר לא הופיעו בשירוניים אחרים. אני סבור כי ניגונים אלה לא הושרו בפי החלוצים ויורשיהם, והם נכללו בשירוניים כדוגמאות למזיקה חסידית שאידלסון חפץ בקדמה. שאר הלחנים המשופקים דורשים קירה נספת טרם אפשר יהיה לקבוע אם הם משקפים מציאות שהיתה אם לאו.

התמלילים

כמחצית מתמלילי השירים היישראליים' שרכותי לקוחים מן המקורות. כוללים בהם פיותם וקטעי פיותם (כגון: 'זהיא שעמדה', הפזמון של 'בר יהאי נמשת אשיך' ו'קרב יום', שהוא בית מתוך הפיות יהי בחצי הלילה), קטעים ופסוקים מן המקרא (כגון: 'או תעתנג על במת הארץ', 'נחמו נחמו עם') ומן התפילה (כגון: 'אתה אחד ושם אחד', 'וטהר לבנו', 'ישמחו במלכותך'), קטעים מן המשנה והתלמוד ('אמר רבי עקיבא אשריכם ישראל', 'אם אין אני לי מי לי') וכיוצא באלה. רובם בכולם

¹⁰² אידלסון (שם), עמ' III.

¹⁰³ אידלסון כלל בספריו השירים שלו גם שירים שהיבר להם לחנים משלו.

¹⁰⁴ על תולדותיו של השירון ועל הגופים והאישים שהוא מעורבים בהכנותו רואו: בחוברת של שחר, תונה (לעליל, הערה 2), עמ' 11-17.

¹⁰⁵ שם, עמ' 12, הציגות מתוך מכתב החזונה שנשלחה למוזיקאים ולמשוררים שהיו אמרורים להיות חברי המערכת של השירון.

¹⁰⁶ שם, עמ' 13, הציגות מתוך תכנית העבודה להכנת שירון, אשר סוכמה על פי הצעתו של רוזובנסקי.

¹⁰⁷ נתנוון (לעליל, הערה 19), עמ' 3.

אומצו על ידי החלוצים יחד עם הלן החסידי המקורי. במחצית האחרת של השירים יש עשרה שירים לאומניים (כגון: 'בן לאמה הענניה', 'זאת הארץ'), עשרה שירי ילדים ושירי ערש (כגון: 'ה'ג פורים', 'שכב בניי'), שמונה שירי רחוב ('ראו להלן, והעירה מס' 115), שישה שירי חלוצים ושירי עבודה (כגון: 'ה'ג נרננה'); רוב שירי חברה, לחברה, לתורה ולעבודה)¹⁰⁸ ושבعة שירי ריקוד (כגון: 'ה'גה נרננה'); רוב שירי החלוצים ורוב שירי הריקוד רואים להימנות לפि סגנונים עם 'שירי הרחוב'. מתוך ארבעה-עשר הנوتרים, שירים בודדים שייכים לסוגים אחרים (כגון: שיר המלחמה 'לגיל שר בהוד מלכות') ולצדם שירים שטרם הצלחתו לסוגם. רק אחד משירי הרחוב ('ברוך בא לעבודה') יש קשר טקסטואלי רופף לפיווט החסידי שמננו לזכה הלן. מילת הפתיחה של השיר זהה למילה האתורונה של הפזמון של הפיות 'אודה לאל לבך ברוך ייחד כוכבי בוקר'.¹⁰⁹

רוב התמלילים השוואלים מן הרפרטואר החסידי הם קצרים ביותר. הם מורכבים ממשפט, פסוק קצר או אפילו אמרה קצרה (למשל: יוטהר לבנו לעבדך באמת'). בדיקת הקשר שבין הלן למיללים מעלה כי לחני הריקוד והשמהה אומצו בעיקר עם תמלילים קצרים. לעומת זאת רוב הטקסטים הארוכים קשורים לניגונים בעלי אופי מתון.

מוקדם עדין להעיר את משמעות השינויים שהלו בתמלילים המקוריים בתהליך קליטתם. מכל מקום בידינו לפחות דוגמה אחת שאפשר לפרש כ שינוי על בסיס אידיאולוגי. את הניגון החסידי 'הנני מוכן ומוזמן' אימצאו החלוצים מבלי לשנות את הלן אך מן התמליל של הניגון הושמו המילים 'לקיים מצות עשה',¹¹⁰ גראה לי שמשפט זה עומד בסתייה ברורה לעקרונותיה של חбра שמדהה בקיום המצוות ולפיכך הושמט בכוונה תחילתה. על שינוי אחר, אקטואלי, שעורך מן הטקסט המקורי את משמעותו הדתית, סיפר מנשה רבינא. במקום 'ברוך אלהינו שבראנו לכבודו' שרו החלוצי העליה השלישית: 'ברוך אלהינו שבראנו חלוצים'.¹¹¹ אולם אפשר שחלוף המילים נעשה כאן רק כדי להתאים את השיר למציאות, ולאו דווקא מטעם אידיאולוגי.¹¹²

108 על אודות השיר וגרסאותו ראו להלן, הערכה 113.

109 'ברוך בא לעבודה' ראו: שפירא (לעיל, הערכה 9), מס' 70; שנברג (לעיל, הערכה 1), עמ' 43.

110 שנברג מביא גרסה עם הטקסט המקורי המלא, שנברג (שם), עמ' 118. ברם, לתגובה הנוצרה השיר הגיע בלי המילים 'לקיים מצות עשה'. ראו למשל הקלתו בפי זקי תונעת 'מחנות העולים' בשנת 1990, הפונטיקה הלאומית, י. 5752/2, ו; וכן: H. Coopersmith, *Songs of Zion*, New York 1942, p. 141.

111 מ' רבינא, 'סוללי הדרכן לומר היישראלי', ארו (לעיל, הערכה 5), עמ' 845. השיר נהשם אצל נוי (לעיל, הערכה 2), מס' 95, מכתיבתו של יעקב צדוקני ויש בו נימה של הומור ופרודיה. דוגמה אחרת היא 'שיר המעלות בשוב ה' בלן לא חסידי, שנמנה עם שירי העליה השנייה והשלישית, והושור בערים ובמושבות ושור בתרומות הנוצרה ובchengים הציוניים-הדרתיים. בהפקתו לשיר ציוני שbow המילים אך במשמעותם: הפתיחה, 'שיר המעלות/' הושטה, ובמקומה הזרות המילים 'בשוב ה' כדרלהן: 'בשוב ה', בשוב ה' את שיבת ציון הינו כחולמים', ראו: קושניר (לעיל, הערכה 14), עמ' 153; גוברין (לעיל, הערכה 5), עמ' 191. ספק אם השינוי נעשה על רקע אידיאולוגי. ניתן שחלוצים שומרו מסורת הרגשו שלא בנוח לשיר פרק זה מחוץ להקשרו הדתי, אך לא רצוי יותר על טקסט שביטה יותר מכול את ההגשמה של כיסופי הגאולה. ועל ידי השינוי זהה הפכו את מזמור התהילים לשדר.

112 דוגמה מובהקת לשינוי טקסט על בסיס אידיאולוגי ראו: שפרן (לעיל, הערכה 2), עמ' 92 בשירם של קיפניס ואדל: המילים 'שמע קולנו אל שמיים ותן לאץ גשם מים' שונים על ידי מורה במשמעותם עמוק גשם ממשים, גשם גשם גשם מים'.

לידתו של זמר חסידי-חלוצי

איןנו יודעים כמעט דבר על הנسبות שבין נתחברו שירי החלוצים שכמה מהם סקרתי לעיל, שנגנו מן המוזיקה החסידית. העדויות על כך מועטות ביותר, בפרט במה שנוגע לשירי רחוב. שמואל נבון ספר כי המיללים של השיר 'ארצה עליינו' עללו במחציתו בשנת 1928, ברכיו לעזין-חרוד אחורי כנס 'קול האדמה', שהתקיים לדגל גאות אדמות שלושת העמקים - עמק יזרעאל, עמק חפר ועמק זבולון; הוא יש בעגלה וצפה על שדות חקלאים וזרועים בטרם קציר. ואשר התלבשו הרחורי במילים התנגנו אלה בניגון שעה מנגבי זיכרונו, כאמור: 'עלינו, ארצה עליינו'; כבר בראשו וגמ ודענו אבל עוד לא קצינו.¹¹³ אך בדרך כלל אין בידינו אלא להציג השערות באשר לאופן היבורים של השירים. דומה שתן ברגע מצוקה והן בשעות של קורת רוח נתנה המורשת המוזיקלית החסידית לחלויזים מסגרת משותפת להביע בה את רגשותיהם. וכך נמצאו ביניהם מי שהלכישו את המילים האקטואליות בניגונים חסידיים, והניגונים הללו, שהיו מוכרים לרבים, הקלו על החלוצים שי היו השירים שגורים בפיهم. שירים כאלה יכולו להתחבר בניסבות שונות, אם מהו שמה והתרומות רוח ואם כדי להתגבר על הייאוש; בעת העבודה או בדרך אליה, בשעת ארוחה משותפת, באסיפות המוניות, ויתר מכל בשעת הריקוד.¹¹⁴ מן החקרה בה נוצרו - התגללו השירים אל קבוצות אחים ואל החברה העירונית, ובמהלך נדודיהם היו שינו את מילותיהם. כך נוצרו גרסאות חלופיות שכמה מהן מצאו דרכן גם אל עורכי השירונים, יחד עם אותם שירים שוכו לתפוצה של ממש, וכך נשתרמו בידינו.¹¹⁵

שער השירו של
שמואל נבו המאייר
בידי אריה נבו

סיכום

המתיישבים החדשים בארץ-ישראל מימי העלייה השנייה ואילך, דתיים כחילונים, שאבו מושגים מן החברה החסידית, אימצו פרטיהם מן ההווי החסידי, השתמשו בדפוסי לשון מן התרבות החסידית, ושרו

¹¹³ עדות המחבר בתכנית הרדיו 'נתיב הזמר', בעריכת גיל אלדמע ואהוד מנור, במרס 1991. תודתי לד"ר טליה אלירם על המידע הזה.

¹¹⁴ על משקלם הסטטיטיסטי של ניגוני השמה והריקוד רוא לעיל, עמ' 111-112, לפני העירה 66. בהודמניות כגון אלה אפשר לנתחבו שירי ייקוד כגון 'אננו או צה'ה', אשר הושר לראשונה בועידת היסוד של ההסתדרות (ראו: קושניר [לעיל, העירה 14], עמ' 208; וראו: דביבא, 1930 [לעיל, העירה 1], עמ' 7), 'ינרגנה ונשמחה' (ראו: שנברג [לעיל, העירה 1], עמ' 126) והשיר 'לחברה', לחברה, לתורה ולעבודה' עם שתי הנוסחות הקדומות ('נבו' [לעיל, העירה 63], עמ' 11; שנברג, שם, עמ' 19), שמאוחר יותר, בשימוש תנויות הנעור השתנו ל'עבודה, למלאכה, לקיבוץ ולהכשרה'.

¹¹⁵ דוגמאות לגרסאות חלופיות: 'מי הם הבחורים', 'מי הן הבחרות', 'מי הן הילדות', 'מי הן הכלות', רוא לעיל, ליד העירה 85. ללחנו של 'tag פורים' שרנו גם שלשה 'שירי רחוב' יויל-לה, יויל-לה, מה נעשה בלי עבודה', 'הוציאה, הוצאה, פצתה התפצעה', מה קרה נשברה הקערה; רוא לשיר זה לעיל, עמ' 116 והערה 77. כן הציגו אצלי מידע על גרסאות טקסטואליות של 'אל יבנה הגليل', כגן 'אל בינה השומרון', או בשינוי המילה הראשונה ל'פלוני יבנה הגليل', כפי שהיא במתו של טורניר, רוא לעיל, ליד העירה 50.

בדבקות חסידית ניגונים שהביאו עם מארצאות מוצאם או ששמעו בארץ מפי יהודים מן היישוב היישן. חלק מהניגונים הונחלו לדורות הבאים, ובמשך השנים השתלבו בענפי רפרטואר השירים הארץ-ישראלית והישראלית, למורות ההתנדבות העקרונית לרפרטואר החסידי שצמחה במרקם השמאלי ביותר של הציונות הסוציאליסטית, ושמנענה לעיתים גנחתם של ניגונים אלה לדור הצער. חלק מהניגונים נקלטו בחברה החדשה ללא שינוי מוזיקלי או טקסטואלי והוא ניכרי כאן ברול של הזמר העברי. היו ניגונים ששמשו חיותם היה קוצר והם נפלטו מהרפרטואר החי. אחרים עברו תהליכי שינוי מסווגים שונים. יש שינויים שמקורים ביצירות של הקולטים, ויש שינויים שנבעו מאי התאמה של הניגונים המקוריים לצרכים או לאידיאולוגיה של החברה החדשה. אין ספק כי ההשפעה של הרפרטואר החסידי על השירים העבריים באה לידי ביטוי גם בהchanה המקורית. סמננים של המוזיקה החסידית היו למרכיבים חשובים בלחנים ישראלים מקוריים רבים.¹¹⁶ סוגיה זו טרם מוצתה במחקר, ועוד הרבה עבודה האיסוף של שירים שעקבות השפעתו של הרפרטואר החסידי ניכרים בהם. התקדמות המחקר וסיקת שירותים נוספים שתפקידם הנוגעים לרפרטואר השירים של אנשי העלייה השנייה והשלישית – הן הממצאים והמסקנות הנוגעים לרפרטואר השירים של כל תפוצתם של השירים הללו בחברה העירונית ולקבוע את משקלם היחסי ברפרטוארים של תנויות הנעור השונות.

סוגיית הטמעתו של הניגון החסידי בזמר הארץ-ישראלית בראשיתו היא רק אחד הפנים של תקופת המעבר מן שלב שבו ניסתה כל קבוצה שלום לשומר על נכסים מוזיקליים שהביאה עמה מן הגולה, אל שלב שבו התגבש רפרטואר הארץ-ישראל חדש שהיה משותף לשכבות רחבות ביישוב. השפעות שונות מבית ומחוון דחקו בתקופה זו חלק מן הנכסים שהביאו קבוצות העולים השונות אל מחוץ לרפרטואר, ועוזרו לחלק הנוטר להתמזג ברפרטואר הארץ-ישראל החדש, יחד עם נכסים מוזיקליים מקוריים ועם ככלא אשר הממסד הציוני חפץ ביקרם (כגון שירים מתורגמים מן המוזיקה האמנותית האירופית). מן הממצאים מתברר כי גורל הניגונים החסידיים שפר מזה של כל קבוצת שירים עמיים אחרית, אפילו מ_kbוצת השירים הרוסיים שזכו להתארה בחברה החדשה ואף להשפיע על הליבה של הזמר הארץ-ישראל החדש. ונראה שכארע בשל אותן החלוצים מוציא חסידי שמילאו תפקידים מרכזיים בקבוצות העבודה וביישובים, ושותפו בהתלהבותם את הביריהם ומכരיהם, ובכך הקנו לניגונים החסידיים بلا משים חשיבות יתר על קבוצות אחרות של לחנים ושירים. מאליה עולה השאלה אם קליטותם של הלחנים הרוסיים ברפרטואר השירים הארץ-ישראל נתמכה אף היא על ידי אישים כריומטיים מקרב החלוצים ואם ומנה חוף לימים הראשונים של חידרת המר החסידי. אך מעל כלול עולה התהיה באיזו מידת השפעה החברה החסידית על אנשי ההתישבות החדשה ודרךם על החברה הישראלית בכללותה, ובאילו תחומיים תרבותיים וחברתיים ניכרת השפעה זו בגלגוליה השונים בחברה הישראלית דהיום.

¹¹⁶ הדבר בולט ביותר בשירים נוספים של ננון, שרככו בקובץ 'ארצה עליינו' (לעיל, העלה 63).

נספח: לוגוגליו של הניגון 'לא אמות כי אחיה' עם המזמור 'הי دونאי, دونאי'

המידע הנוגע לוואריאנטים היישראליים של השיר זהה התקבל מקורות שונים. הוא אינו מושלם ויש מקום להשלימו על ידי ראיונות עם מידענים נוספים. מכל מקום, אין ספק שבמסוף למלחמת העצמאות ולאחריה שרווחו בתנועות הנוער, ולפחות במחנות העולים, 'הנווער העובד', 'השומר הצער' ושבטי תנוצות הצופים, בגרסאות שונות. התיאורום המוקדם ביותר לשיר נקבע על ידי אליהו הכהן, והוא ציין שבתחלת שנות השלושים שרו אותו ביבנאל ובכפר תבור. דוד שחם זכר שרותו בתנועת 'השומר הצער' בשנת 1933 או 1934. פרופ' מנשה הרآل, מזקני תנוצות 'מחנות העולים', וממייסדי קיבוץ מעוז חיים סיפר שהוא וחברו עזרא כדור שמעו את השיר בשנת 1938, בחתונתו של חבר הקיבוץ עם בת מצפה אשר בגליל התחתון, שהתקיימה במצפה שבגליל. שם הביאווו השנאים לקיבוצים, לתנועת 'מחנות העולים' בהיותם מדריכים שם ושם – לפלמ"ח. על כך הוסיף אליהו הכהן שבפלמ"ח השיר נמנה עם שירי ההוראה המלהיבים.

למייטב זכרונו של הרآل השיר פתח במילים המקראיות. לא באלה שבגרסת המקורית אלא בפסוקים שאחריהם, ואלייהם נוספו מילים אקטואליות, כדלקמן:

זה השער לה, הי دونאי دونאי / צדיקים יבואו בו, הי دونאי دونאי / אני לדודי
ודודי ל, הי دونאי دونאי / שתו כוס יין ותנו גם ל, הי دونאי دونאי.

במהשך שרו את המילים גם בערבית:

הדא אל-באב לה אלהי, hei donai donai / צאלחין איגז' פי hei, hei donai donai /
אנא לעמי ועמי ל, hei donai donai / תשרבו עראק ועדוהו ל, hei donai donai.

הרآل זכר גרסת נוספת אחר אשר מבוסס על הטקסט המקורי. הוא וכדורו שרו גרסה זו עם שינויים בפומון כדלהלן:

אני לדודי ודודי ל, hei yin yin / תשטו משקה ותנו גם ל, hei yin yin / יסור תיסרני,
הי yin yin / אך למוטת אל תנתני, hei yin yin / זה השער לה, hei yin yin, צדיקים יבואו
בו, hei yin yin, וכו'.

וגם את אלה תרגמו לעברית. וכך להרבות את השמה יודעי אידיש שבין החברים גם שרו את ההרוזים ביהדות.

מידענים ציערים יותר לידי שנות השלושים, מהם ששמעו אותו בתנועת 'הנווער העובד' ושבטי תנוצות הצופים (יורם הרועה, משה [מושיקון] אלישע, אוריה פلد, אלכסנדר הדר), מהם שפגשווהו במסגרות אורתודוקסיות אחרות (שלום כהן וייעקב כהן מירושלים), וכרו שהשיר פתח ב'אני לדודי ודודי ל' עם מילים קצת שונות בתרגום העברי: 'חאלי', במקום 'עמי', 'יעתינני' במקום 'יעדווהו'. השנאים האחרונים גם הוסיפו לשיר את ההרוזים בספניולית, בצרפתית, באנגלית ובידיש רצוצה. לפי הנ"ל ועדויות נוספות שרו את השיר בשנות הארבעים והחמישים של המאה, ובראשית שנות הששים שרווהו גם בצבא ההגנה לישראל עם בתים נוספים.